

A MAGYAR AUTONÓM TARTOMÁNY

STEFANO BOTTONI

A sztálini „kis Magyarország” megalakítása (1952)*

Tanulmányomban a legfelsőbb szovjet vezetés nyomására Románia szívében, a Székelyföldön egy tömbben élő magyarság számára 1952-ben megalakított Magyar Autonóm Tartomány (MAT) létrejöttének körülményeit és következményeit próbálom rekonstruálni az alábbi kontextusban: 1) a szovjet birodalmi politika és a sztálini nemzetiségi politika; 2) az erdélyi kérdés alappillére, vagyis a szovjet–román kísérlet a döntően magyarlakta Székelyföldnek a román kommunista rendszerbe integrálására; 3) a helyi társadalom túlélési stratégiái, valamint az új elit helykeresése a kommunizmus első évtizedében.

A historiográfiai kontextust illetően sajnos kevés támponttal rendelkezem, mivel az 1945 utáni Székelyföld gazdaság-, közigazgatás- és társadalomtörténete eddig nem keltette fel sem a magyarországi, sem a romániai történészek érdeklődését.¹ Szarka László gondolatmenete idézhető a magyar kisebbségi társadalmak 1918-tól kezdődő „szétfejlődéséről” (az önálló, vállalt nemzetépítő közösségek fokozatos megformálása) annak kapcsán, hogy ma

* Ezúton mondok köszönetet Tamás Ágnesnek, aki a tanulány legelső változatát olaszból fordította és Fedinec Csilla számomra meghatározó segítségéért a szöveg magyar megfogalmazásában és az orosz nyelvű dokumentumok feldolgozásában.

¹ Érdemes megemlíteni, hogy eddigi ismereteink az 1944 utáni erdélyi magyarság politikatörténetéről elsősorban Vincze Gábor munkásságának köszönhetők, aki főleg budapesti külföldi forrásokra, a romániai magyar sajtóra és interjúkra alapozta fontos tanulmányait. Ld. Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája: 1944–1953*. Budapest – Szeged, Teleki László Alapítvány–JATE, 1994.; Uő.: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság 2. világháború utáni történelméből*. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó, 1999.; Uő.: *Magyar vagyon román kézben. Dokumentumok a romániai magyar iparvállalatok, pénzintézetek 2. világháború utáni helyzetéről és a magyar–román vagyoni jogi vitáról*. Csíkszereda, Pro-Print, 2001.; Uő.: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Csíkszereda, Pro-Print, 2003.; Fülöp Mihállyal együtt: *Revizió vagy autonómia? Iratok a román–magyar kapcsolatok történetéről 1945–1947*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.

a magyarországi vezető történészek alapvetően (és joggal) Románia történetének részeként kezelik Erdély történelmét 1918, és főként 1944 után. Természetesen ennek más oka is van: a források többsége román nyelven íródott és sok anyag ma is csak nehezen (vagyis diszkrecionálisan) hozzáférhető. Mégis úgy látom, a döntő tényező az, hogy Magyarországon nem folynak mélyreható kutatások a Székelyföld 1944 utáni történetéről, és elmélyültek a mai Magyarország és Erdély közötti nemcsak társadalmi, hanem mentalitásbeli különbségek. A magyar történetíráshoz kimondatlanul felismerte, hogy a még mindig magyar többségű, de már évtizedek óta a román habituális szerkezet szabályai szerint működő Székelyföld története immár nem értelmezhető pusztán magyarországi paradigmák és modellek alapján.

Az 1970-es évektől uralkodó román kánonba, amelynek mélylélektani alapja az „egységdiskurzus”, magától értetődően nem illeszkedik bele egy kvázi „idegen” területnek az alapos kutatása. Ráadásul a rendkívül fejletlen és tematizálatlan kommunizmus-kutatás eddig nem tudott mit kezdeni az erdélyi magyarokkal és a magyar kultúrában szocializált erdélyi zsidókkal. Csak egy példa erre: a magyarok és a zsidók túlreprezentáltsága a kommunista mozgalomban társadalomtörténeti okokra vezethető vissza, de ennek megértésére egy önreflexióhoz nem szokott történelemszemlélet² nem képes. Ez ugyanis a kollektív emlékezet szelektív használatával mesterségesen elválasztja az '50-es évek sztálinista terrorját (valamint a terror felelőseit, a nemzettől idegen kisebbségi csoportokat) és a román társadalmat, melyet teljesen alávettettek és ebből fakadóan teljesen ártatlannak tekint.³

Beszélnünk kell a meghatározó erdélyi magyar diskurzusról is, amely paradox módon viszonyul a kommunizmus kérdéséhez. Az esszéisztikus jellegű írásokból álló közbeszéd (történelmi alapkutatások még csak kéziratban

-
- 2 Ennek az elvnek jellegzetes megnyilvánulási formái Gheorghe Buzatu, Florin Costantiniu, Ioan Chiper 1990-es évekbeli tanulmányai, ezen kívül az *Analele Sighet* sorozat eddig megjelent 9 kötete és az *Arhivele Totalitarismului*című folyóirat. A román kommunizmusról, mint terrorisztikus jellegű és tisztán elnyomó rendszerről ír: Dennis Deletant: *Communist terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the police-state 1948-1965*. London, Hurst&Co., 1998. Az elv részletes kritikai elemzése: Alexandra Laignel-Lavastine: „Fascismo e comunismo in Romania: posta in gioco e uso di una comparazione”. In: H. Rousso (szerk.): *Stalinismo e nazismo. Storia e memoria comparate*. Torino, Bollati Boringhieri, 2001. 211-217.
- 3 Erről ld. a kommunizmus történetével foglalkozó kutatóintézetek vagy civil társadalmi csoportok tudományos és diskurzív tevékenységét (a jelenlegi román kormányhoz közel álló Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, az ellenzéki Institutul Român de Istorie recentă, a Fundația Sighet). A román társadalom alávetttségéről Stelian Tănase politológus is beszél a Gheorghiu-Dej-korszakról megjelent művében: Tănase, Stelian: *Elite și societate. Guvernarea lui Gheorghiu-Dej*. București, Humanitas, 1998. 57.

születtek e témával kapcsolatban⁴) egyfajta magyar szenvedéstörténetként konstruálja az 1950-es éveket. E vízióba egyaránt beleillesztődnek Márton Áron püspök börtönévei, az 1956-os forradalom „erdélyi mártírjai”, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem megszüntetése, valamint a MAT területi át-szervezése 1960-ban és az egész Ceaușescu-korszak. Ez a megközelítés a román történeti kánon tükröfordítását jelenti: a román mintákat, a román *értelmezési kereteket* követve reprodukálódik újra és újra a mártírközösség képe.

Úgy látom, hogy e megközelítés két veszélyt is rejt magában. Egyrészt elszakadni látszik attól a magyar történetírásban lassan felülkerekedő irányzattól, amely a kommunizmust nem csupán a szovjet nagyhatalom által behozott „vörös diktatúrának”, hanem a XX. századi magyar társadalom- és mentalitástörténet szerves részének tekinti.⁵ Másrészt feltűnő, hogy a kolozsvári magyar egyetem vagy a MAT megszüntetésére vonatkozó memoárszerű írások el szokták hallgatni, hogy kik és miért hozták létre, kik és hogyan működötték ezeket a magyar intézményeket.⁶

Eddigi kutatásaim alapján úgy gondolom, hogy a MAT története nem üdv-történet, és nem is felvállalhatatlan múlt, hanem egyszerűen a második világháború utáni Románia történelmének szerves része. Mi több, a magyar kommunisták világképének elemzése elkerülhetetlen eleme az erdélyi magyarság közel-múltja feltárásának. Céloom tehát *nem* a MAT közvetlen kiváltó okait magyarázni, hanem létrehozása történelmi, társadalmi és lélektani keretét adni.

4 Az említett alap kutatások zömét *nem* szaktörténészek, hanem a csíkszeredai KAM csoporthoz tartozó antropológusok végezték el (Oláh Sándor, Gagyi József, Bíró A. Zoltán, Bodó Julianna). Még kéziratban vannak Novák Zoltán és László Márton (Kolozsvár, BBTE) szakdolgozatai (a mesteri fokozat megszerzéséhez) a nyárárdmenti eliváltásról 1944 és 1948 között, illetve a Maros megyei kollektivizálás első éveiről.

5 Ld. Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris, 2001.; Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapijai: tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

6 Talán egy kivétel van (már ami az Bolyai létrehozásának esetét illeti): *Erdély magyar egyeteme 1944–49. I. köt. (Csögör Lajos visszaemlékezése és dokumentumok)*. Válogatta, szerkesztette: Lázok János – Vincze Gábor. Bevezető tanulmány, jegyzetek: Vincze Gábor. Marosvásárhely, Custos Kiadó, 1995. Az Erdélyben meghonosodott megközelítésre jó példa a *Korunk* 2003. februári száma, amely az 1950-es éveket mutatja be. Részletes kritikáját ld. Oláh Sándor: Egyoldalú történelemszemlélet a Korunk sztálinizmus-számában. *Regio*, 2003, 2. sz. 237–241. Súlyos módszertani fenntartásokkal forgatható csak az egyébként fontos dokumentumkötet a romániai magyarság 1945 és 1955 között történetéről, ld. A. Andreescu – L. Nastasă – A. Varga (szerk.): *Minorități etnocale măruri documentare: Maghiarii din România (1945–1955)*. Cluj-Napoca, Centru de resurse pentru diversitate etnocale, 2002. A kötetnek nincs szakmailag elfogadható bevezető tanulmánya, erősen Kolozsvár-centrikus, a kronológiai rész meg sem említi az autonóm tartomány megalakítását (863–870.)

Az előzmények: a szovjet típusú szerkezetváltás és az erdélyi magyarság jövőképei 1945 után

Közhelyszerű megállapítás, hogy a második világháború után Romániában elindított politikai változások mögött a Szovjetunió birodalomépítési szándéka állt. Az 1944 őszen újjáalakult rendkívül kis létszámú Román Kommunista Párt (RKP) megerősödése és gyors hatalomra jutása 1945 és 1947 között az erőszakos szovjet beavatkozásnak köszönhető (ld. Visinszkij szerepét a Groza-kormány megalakulásában). A kommunista rendszer felépítése új helyzet élé állította a másfél milliós erdélyi magyarságot is, amely az 1948-as népszámlálás adatai szerint Románia összlakosságának 9%-át, míg Erdély népességének egynegyedét tette ki.⁷

A két világháború között még a területi revízió és a Magyarországhoz való visszacsatolás jelentette az egyetlen reális jövőképet a hagyományos elitcsoportok számára.⁸ Az integrációval szembeni magyar elutasításban fontos szerepet játszott a bukaresti kormányok 1918 utáni intenzív nemzetépítő politikája is, amely elsősorban az „idegen” kisebbségek társadalmi szupremáciája ellen irányult.⁹

Az 1940 és 1944 közötti drámai eseménysorozat – Erdély kettészakítása és a Horthy-Magyarország köztisztviselőinek (az úgynevezett ejtőernyősök) térfoglalása; az 1944. március 19-i német megszállás; ezt követően a zsidók deportálásának végrehajtása Észak-Erdélyben; végezetül 1944 őszen a rövid életű román és szovjet katonai közigazgatás – mély nyomot hagyott a romániai magyarság közgondolkodásában.¹⁰ Ha nem is tudták ezt racionalizálni és

⁷ Az 1948. januári népszámlálás székelyföldi adatairól ld. Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 32. A történelmi Székelyföldet alkotó 4 délkeleti megyében (Maros-Torda, Csík, Udvarhely, Háromszék) azonban a lakosságnak mintegy 75%-a volt magyar anyanyelvű.

⁸ Az erdélyi kérdés megoldására kidolgozott tervekről ld. Bárdi Nándor: *A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). Források és stratégiák*. Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 29–113.

⁹ Ld. erről Irina Livezeanu monográfiáját: *Cultural politics in Greater Romania. Regionalism, nation building, and ethnic struggle, 1918–1930*. London, Cornell UP, 1995.

¹⁰ A második bécsi döntésről ld. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro-Print, 2002. A holokauszt végrehajtásáról Észak-Erdélyben ld. Randolph Braham: *The Politics of Genocide: the Holocaust in Hungary*. New York, Columbia UP, 1994. A Maniu-gárdák tevékenységéről és a szovjet katonai közigazgatásról Észak-Erdélyben 1944 őszen ld. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: *Centralisták és autonómisták. Észak-Erdély a románok két bejövetele között (1944. szeptember – 1945. március)*. Kolozsvár – Budapest, EME – Teleki László Intézet. Megjelenés alatt.

papírra vetni, mint ahogyan Bibó István tette 1945-ben, sokan érezték Erdélyben is, hogy az etnopolitikai és háborús versengés felvállalása zsákutcába sodorta őket. Ami pedig a magyar kultúrájú zsidókat illeti, mély politikai és morális okai voltak a kommunista párthoz való vonzódásnak, amiben integrációs lehetőséget láttak. Hitelesen tájékoztat erről emlékirataiban Balázs Egon kolozsvári matematikus, aki 1944 és 1947 között fontos szerepet játszott a Kolozs megyei RKP megszervezésében.¹¹

Az 1944-es helyzet kilátástalansága arra készítette a magyar közösség közvélemény-formálóinak nem elhanyagolható hányadát, hogy 1945–46-ban a baloldali eszmék felé forduljon. Ráadásul az erdélyi magyar városi értelmiség és munkásság kisebb részét már a '20-as évektől befolyásolta a baloldali, azaz a kommunista és főleg a szociáldemokrata párt tevékenysége, illetve propagandája.¹² Ebbe a kontextusba kell tehát helyezni azt a román történetírásban többször idézett adatot, mely szerint az 1933-ban Nagyromániában élő összes kommunista 26%-a volt magyar nemzetiségű.¹³

A baloldali pártok által hangoztatott internacionalista, a kisebbségekre nézve integratív politikát a tömegesen belépő magyarok – a román állammal kialakítandó viszonyukban – az egyetlen integrációs eszköznek tekintették. Ugyanakkor, az 1945-ben hatalomra jutott, de gyenge legitimitású bukaresti kommunista elit is világosan látta, hogy az 1918 utáni nemzetállami politika nemcsak, hogy a Szovjetunió számára elfogadhatatlan, hanem belpolitikai szinten sem fenntartható. A központ és a periféria, a többség és a kisebbség között kölcsönösségen alapuló paktum jött létre már a Groza-kormány első hónapjaitól. A Petru Groza integratív személyisége által hitelesített és a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) által felkarolt politika alapköve az volt, hogy a magyar kisebbség feladata a román államba való betagozódása (vagyis a készülő békeszerződés elfogadtatása a magyar lakossággal) és az új rendszer felépítésében való részvétel. E stratégiával magyarázható egyrészt a Bolyai Tudományegyetem létrehozása 1945-ben, valamint a sokat vitatott 1945. novemberi

11 A holokausztot és az Antonescu diktatúra alatti üldözéseket túlélő román és magyar anyanyelvű zsidóknak a kommunizmus felé való ideológiai kötődéséről ld. Egon Balas: *A szabadság vonzásában. Veszélyes utazás fasizmuson és kommunizmuson át*. Budapest, Vince Kiadó, 2002.; Robert Levy: *Gloria și decădere Anei Pauker*. Iași, Polirom, 2002.

12 A Komintern 1933-ra vonatkozó adatai alapján a Romániában regisztrált 1.665 illegális kommunistának 26,4%-a magyar, 18%-a zsidó származású volt. Ioan Chiper: *Considerations on the numerical evolution of the Romanian Communist Party, 1921–1952. Totalitarianism Archives*, 2002/1. 12–13.

13 Figyelembe kell vennünk, hogy ehhez a csoporthoz olyan asszimilált zsidók is tartoztak, akik 1920 után magyarnak és nem zsidó nemzetiségűnek vallották magukat.

marosvásárhelyi nyilatkozat, amelyet az MNSZ balszárnya és Vasile Luca (Luka László) erőszakolt ki egy esetleges területi revízió ellen. Ez azt jelentette, hogy az állam iránti lojalitásért cserébe bizonyos kulturális, oktatási és politikai előnyöket biztosítanak (pl. magyarok bevonása az államapparátusba).¹⁴

A kommunista párt osztályalapú szelektív integrációt ígért a magyar kisebbség számára, és ez a politika rövid távon sikeresnek bizonyult. Ezt bizonyítja az 1946. novemberi parlamenti választások végeredménye: az Országos Demokrata Arcvonal (ODA) mellett kampányoló MNSZ a szavazatok 8,4%-át szerezte meg és így 29 képviselőt küldhetett a bukaresti parlamentbe.¹⁵ Az MNSZ színeiben megválasztott képviselők 2/3-a a kommunista párt tagja volt. Azt is érdemes megjegyezni, hogy pl. Szamos (Szolnok-Doboka) megyében nem csak a történelmi pártokat, hanem az MNSZ-t is több ezer szavazattól fosztották meg, feltehetően az ODA javára.¹⁶

A magyar kisebbségen belül felszínre került konfliktusok ellenére¹⁷ a szavazás kimenetele egyértelműen igazolta az akkor már erős kommunista befolyás alatt álló MNSZ népszerűségét, pontosabban széleskörű *elfogadottságát*. A kommunista párt (1948-tól Munkáspárt) társadalmi és nemzetiségi összetételére vonatkozó adatok is igazolják a felvázolt képet. 1947 júliusában a 703.000 tagból 87.000 vallotta magát magyarnak (12,32%). Ez a népességen belüli arányhoz viszonyítva 3,5%-os magyar felülreprezentáltságot jelent.¹⁸ A felépülő kommunista államban a párttagság egyben a társadalmi mobilitás lehetőségét is nyújtotta: Katona Szabó István író adatai szerint az 1948-ban államosított 44 kolozsvári üzem élére 32 magyar és 7 román munkás igazgató került.¹⁹ A kommunista apparátust és az egyszerű párttagokat sem lehet tehát az „ártatlan” lakosságtól elválasztani.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a kommunizmus ideológiájával és társadalmi nézeteivel az erdélyi magyar lakosság egy jelentős része továbbra

¹⁴ Ld. Stefano Bottoni: Politiche nazionali e conflitto etnico. Le minoranze ungheresi nell'Europa orientale 1944–1950. *Contemporanea*, 2002/1. 85–115. Az erdélyi kérdés szovjet kezelési terveiről ld. Tófik Iszlamo: Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk*, 1994, 1–2. sz. 17–50. A moszkvai történész kötetben is megjelentette a legfontosabb dokumentumokat ld. T. V. Volokitina – T. M. Iszlamo (szerk.): *Transilvanskij vopros. Vengero-ruminskij territorialnij spor i SSSR, 1940–1946*. Moskva, Rosspen, 2000.

¹⁵ Vincze, 1994. 50.

¹⁶ A Virgiliu Țărău által feltárt valós adatokat idézi Florin Costantiniu: *O istorie sinceră a poporului român*. București, Univers Enciclopedic, 2002. 441.

¹⁷ Itt elsősorban a Márton Áron vezette értelmiségi csoporttal és a kolozsvári magyar szociáldemokratákkal való leszámolásra utalok.

¹⁸ Chiper, 2002. 19.

¹⁹ Katona Szabó visszaemlékezése alapján közli: Vincze, 1994. 62.

sem értett egyet, és az új magyar kommunista elit a hagyományos hatalmi csoportokkal szemben valódi „polgárháborút” vívott: lejáratta, bebörtönöztette, megkeserítette életüket, az 1950-es évek elejére eltüntette őket a politikai és társadalmi szférából.

Még egyértelműbb a kép a leendő MAT területén: Novák Zoltán meggyőzően bizonyítja, hogy az akkor enyhén magyar többségű Maros megyei pártapparátust döntően magyar nemzetiségűekkel töltötték fel.²⁰ Oláh Sándor a székelyföldi falusi pártapparátust vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy nem a bukaresti „idegen” hatalom, hanem egy tradicionális társadalmi szerkezetben élő magyar helyi pártvezetés hajtotta végre, következetesen és alaposan, az 1948–52 között zajló kegyetlen politikai tisztogatásokat és az erőszakos kollektivizálást.²¹ Gagy József kutatásai az 1948–1949-es időszakot mint egy társadalmi sokk történetét mutatják be a millenarisztikus mozgalom megjelenésén keresztül. A mindennapi társadalom védekezési – vagy inkább *túlélési* – mechanizmusai tárulnak fel a társadalmi–gazdasági–kulturális szerkezetváltás közben.²²

Az 1940-es évekről szólva azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Erdélyben a magyarok és a zsidók „rangidősnek” számítottak a pártban: a románokkal ellentétben, akik csak 1945 második felében kezdtek oda tömegelesen belépni. A magyarok közül sokan Groza kormányának megalakulása idején vagy még azelőtt lettek párttagok, és többeknek „illegális” mozgalmi múltja is volt.

Minden rendelkezésre álló statisztikai adatsor ellenére rendkívül nehéz arra a látszólag egyszerű kérdésre válaszolni, hogy *milyen pozíciót foglaltak el a magyarok a hatalmon belül?* Köztudott ugyanis, hogy legalább 1951-ig Vasile Luca pénzügyminisztert a párt második vagy harmadik embereként tartották számon. Egy nemrég megjelent emlékiratból viszont azt tudhatjuk meg, hogy Mogyorós Sándort (Alexandru Moghioroș), a rettegett pártapparátus főnökét és a KB titkárát, Gheorghiu-Dej Sanyinak (ld. Șani) becézte.²³ A csúcsvezetéstől eltekintve megállapítható, hogy több tízezer „alulról jövő”

20 Novák Zoltán: *Elitváltás a Nyárádszentján 1944–1948*. Mesteri szakdolgozat. Kolozsvár, BBTE, 2002.

21 Oláh Sándor: *Elitrekrutáció a szocializmusban*. In: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnappunk. Tanulmányok a szocializmus korszakából* Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 101–123.; Uő.: *Csendes csatátér. Kollektivizáció a Homoródszentján (1949–1962)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2001.

22 Gagy József: *Millenarisztikus mozgalom a Székelyföldön 1949-ben*. Csíkszereda, 2001. Kézirat.

23 Paul Sfectu: *13 ani in anticamera lui Dej*. București, Editura Fundației Culturale Române, 2000. 123.

magyar embernek nyújtott érvényesülési lehetőséget a kommunista rendszer. Magyar diplomáciai adatok szerint 1952-ben 4.485 magyar nemzetiségű népbíró működött a közigazgatásban (a megtorló szervezetekben is), valamint közel 6.000 tanító a kulcsfontosságúnak tekintett tanügyi szférában.²⁴ A bírók, pedagógusok, műszaki vezetők magas száma és aránya arról tanúskodik, hogy a magyar közösség, a második világháborús megpróbáltatások ellenére, a román többségénél szilárdabb kulturális és társadalmi tőkével rendelkezett Erdélyben; ugyanakkor a felelős pozícióba való jutás párthűséghez volt kötve. Tudnunk kell, hogy az 1952-ben a MAT-ban pozíciót szerzett személyek (Csupor Lajos tartományi első titkár, Bugyi Pál néptanácselnök) az 1950-es háromszéki parasztlázadások véres megtorlásában szereztek úgymond érdekeket és tapasztalatokat.²⁵ És az is nyilvánvaló, hogy a MAT létrejöttében jelentős szerepet játszott – a „nagypolitika” által diktált körülmények mellett – az az ideológiai-politikai *háttér*, mely a Szovjetunió iránti, széles körben elterjedt *hálaérzettel* jellemezhető, tekintettel arra, hogy a történeti román állammal szemben a Szovjetunióban a kisebbségi jogok védelmezőjét látták. Általános elfogadott vélemény volt az erdélyi magyar lakosság körében, hogy a magyarok által kivívott „privilegium” a Szovjetunió politikájának és nyomásának köszönhető. Egy 1948 decemberében elfogadott határozatában az RMP Központi Bizottsága a *lenini* elvek alapján tekintette megoldottnak a nemzetiségi kérdést Romániában. A szovjet modell követése viszont a nemzetiségi kérdés területhez kötését jelentette volna. A Szovjetunióban már 1922-ben köztársaságokat, tartományokat, autonóm területeket és ún. autonóm kolhozokat hoztak létre, melyekben a „vezető kisebbség”-nek lehetővé tették (az 1920-as években kifejezetten szorgalmazták) etnikai-nemzeti identitásuk építését, a saját nyelv, kultúra és folklór ápolását.²⁶

A román vezetés azonban tudatában volt annak, hogy a '20-as évek Szovjetuniójával szemben Romániában a magyar kisebbség rendelkezett modern nemzettudattal, így az „autonómia” kifejezés az '50-es években is őrizhette

²⁴ Összefoglaló feljegyzés a székelyföldi autonómia megvalósításáról és annak politikai visszahangjáról. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), a külügyminisztérium adminisztratív iratai, Románia, 1945–64. XIX-J-1-k, 10. doboz, szám nélkül. 1952. december 23.

²⁵ Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (a továbbiakban: ANDJM), Comitetul Regional al PCR Mureș (a továbbiakban: CR PCR Mureș) 1950–1968, fond 1134., dosar 44/1952, 33–36. f.

²⁶ Terry Martin amerikai történész a Szovjetuniót „Affirmative action empire”-nek nevezi. A kifejezés a Lenin és Sztálin által a '20-as években kidolgozott elvek alapján álló szovjet nemzetiségi politikára vonatkozik. Terry Martin: *The affirmative action empire. Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca&London, Cornell UP, 2001.

komoly szimbolikus értékét. Erdélyi környezetben, a román többségben és a magyar kisebbségben egyaránt varázsszó volt az „autonómia”, mely az előbbieik ősi féltelme és az utóbbiak zömének reménye szerint arra hivatott, hogy előkészítse, vagy éppenséggel leplezze Erdély teljes vagy részleges visszacsatolását. A két világháború között nevelkedett román elit számára az „autonómia” az 1918-ban megszerzett, majd a második bécsi döntés nyomán elvesztett (nagy)román területi integritásra konkrét fenyegetést jelentett. A MAT létrejötte körülményeinek vizsgálatakor erről nem feledkezhetünk meg, mint ahogy arról sem, hogy a MAT létrehozását a székelyföldi új magyar elit *meggyőződéses sztálinizmusa és példás fegyelmezettsége* tette lehetővé.

Egy felemás megoldás: az 1950-es közigazgatási reform

Az eddig feltárt levéltári anyagok alapján nem állapíthatjuk meg, hogy konkrétan *kítől* származott a MAT létrehozásának alap gondolata. Viszont nyilvánvalónak tűnik, hogy a magyarlakta megyék „státusza” mint megoldandó probléma az 1950-es közigazgatási reformot követően merült fel.

1950. szeptember 6-án a Román Munkáspárt Központi Vezetősége (a továbbiakban RMP KV²⁷) által kidolgozott radikális közigazgatási-területi reform rajzolta át az ország belső térképét.²⁸ A két világháború közötti 2 szintű rendszert (község–megye) felváltotta egy teljesen szovjet mintára szervezett területi felosztás.²⁹ Az áttanulmányozott dokumentumokból kiderül, hogy a Szovjetunióból már románra fordítva érkeztek azok az anyagok, amelyeket ott használtak a közigazgatási-területi reformhoz. Románia területe 28 tartományra (ebből 11 Erdélyben) és 117 rajonra (járásra) lett felosztva. Az új közigazgatási határok meghúzásánál, valamint az új regionális központok kiválasztásánál gazdasági szempontok játszották a fő szerepet. Sok újonnan kijelölt tartományi, illetve rajonszékhely később fontos ipari központtá vált. Mindazonáltal témánk szempontjából érdekes megvizsgálni azokat a kevésbé racionális – történelmi, politikai, *morális* – szempontokat is, amelyek szintén

27 A két munkáspárt „egyesülése” után Központi Vezetőséget hoztak létre. (Többek között ld.: *A Román Munkáspárt Központi Vezetőségének határozatai 1948–1950*. Bukarest, az RMP kiadása, 1951.) Ezt hivatalosan 1965-ben keresztelték át Központi Bizottságra, amikor az RMP-ből RKP lett. A román és nyugati szakirodalom ennek ellenére – elég következtelenül – sokszor KB-t említ a KV helyett.

28 Păiusan, Dorin – Ion, Retegan (szerk.): *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945–1989)*. București, Tritonic, 2002. 70.

29 Arhivele Naționale Istorie Centrale (a továbbiakban: ANIC), fond Comitetul Central al PCR (a továbbiakban: CC al PCR), Cancelarie, dos. 32/1950 és 81/1950.

szerephez jutottak az ország új belső térképének kialakításakor. Az 1950-ben terjesztett propagandisztikus szórólapok a Központi Vezetés május 15. és 17. között tartott, a közigazgatási reformmal foglalkozó ülésének állásfoglalását tükrözték. A komoly történelmi-kulturális múlttal rendelkező városok „lefokozását”³⁰ (pl. a két száz város, Nagyszeben és Segesvár, vagy az 1948-tól betiltott és üldözött görögkatolikus egyház történelmi múltú püspöki székhelye, Balázsfalva esetében) azzal indokolták, hogy ezek „polgári” és „reakciós” jellemtű települések. Velük szemben állították a múlt rendszerben elhanyagolt és most fejlesztendő munkáskörzeteket, például a Zsil völgyi bányavidéket.³¹ A szovjet mintára kialakított rajonok és tartományok körüli propaganda jól beleilleszkedik a sajtóságos „nemzetellenes”³² – és hozzátenném: „ultramodernista” – időszakba, mely az ’50-es évek elején a román kommunisták ideológiai készletét jellemezte. Vasile Luca pénzügyminiszter például az ily módon megrajzolt rajonokat a „szocialista-munkás fejlődése hajtóerejének” tartotta.³³ Constantin Pârvulescu, a párt Ellenőrző Bizottságának elnöke szerint „likvidálni” kellett a megyéket, mint az eltörrendő feudális elmaradottságnak és elnyomásnak a múltból itt maradt *szimbólumait* és maradványait.³⁴

A közigazgatási reform a helyi közigazgatási káderek körében nagyarányú személycserével járt (ugyanaz megismétlődött Ceaușescu hatalomra jutása utáni „megyésítés” idején, 1968-ban). Maros tartomány adataiból kiderül, hogy 1950 nyarán a teljes közigazgatási apparátus kicserélődött, beleértve a helyi tervbizottságok vezetőségét is, ami bizonytalanságot és káoszt okozott az ügyintézésben.

A reform következményeként radikálisan megváltozott a Székelyföld területi felosztása is. Egyelőre még nem tisztázott okból a 4 régi székely megye helyett 2 tartományra osztották a területet: Sztálin tartomány Brassó (1950-től: Sztálinváros) székhellyel és Maros tartomány Marosvásárhely központtal, ahol az 1948-as népszámlálás adatai szerint a 47.000 lakosból 35.000

33 Ezeknek a központoknak a lefokozása konkrétan azt is jelentette, hogy az első öt éves tervben nem tekintették őket fejlesztendő régióknak. Az ennek következtében előálló munkaerőhiány tehát az ott élő lakosságot súlyosan érintette.

34 Ld. például a magyar nyelven is kinyomtatott brosúrát: *A Román Népköztársaság területének rajonolásáról. 8 kérdés – 8 felelet*. Kiadja a Román Munkáspárt, Bukarest, 1950. 3–4. Hasonló gondolatmenetet találunk az RNK területi átszervezéséről szóló egyik útmutató kiadványban, amelyet a KB 1950. május 15–17-i tanácskozásán mutattak be. ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 72/1950, 2. f.

32 A kifejezést Boia román történész használja, ld. Lucian Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*. București, Humanitas, 1997. 71–75.

33 ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 32/1950, 56. f.

34 Uo.

magyar, 11.000 román és kb. 1.000 zsidó élt.³⁵ Egész Maros tartomány magyar többségű volt (52%), beleszámítva a román jellegű rajonokat, Dicső-szentmártont és Marosludast is. Sztálin tartományról nincsenek pontos statisztikai adatok: csak annyit lehet megállapítani, hogy a 6 rajonból 4-ben tiszta magyar többség volt, a székhely, Brassó pedig történelmi szász város, ahol a magyarok aránya 20% körül lehetett, de 1940-től abszolút román többségű lett.³⁶ Ami a tartományi vezetőség nemzetiségi összetételét illeti, annyi bizonyos, hogy az 1950-ben kinevezett első titkár, Csupor Lajos, 1911-ben Marosvásárhely külvárosában született, 1928-tól szakmunkásként dolgozott a városban és már 18 évesen az Ifjúmunkás Szövetség tagja lett.³⁷ A '30-as években Csupor az illegális kommunista mozgalomban vett részt, és 1944 után a székelyföldi pártépítésben játszott fontos szerepet. 1952-ben a MAT első titkáráként került vissza szülővárosába.

A Maros tartományi pártnomenklatúráról több statisztikai adattal is rendelkezünk. Nemzetiségi megoszlása 1950 októberében a következő volt: 100 főből 63 magyar, 28 román, 6 zsidó. A tartomány első titkára egy Nagy Mihály nevű magyar volt, akit azonban „túlbugzó” kollektivizálási tevékenysége miatt 1951 nyarán a román Nicolae Bota váltott fel. A 3 titkár román nemzetiségű, és végül a tartományi politbüro (pártbizottság) 8 tagjából 4 magyar és 4 román volt.³⁸ Jóllehet a magyarok és a zsidók felülprezentáltak voltak a helyi végrehajtó hatalom szerveiben (főleg a gazdasági-pénzügyi területen, ahol a 25 pártfunkcionáriusból 21 magyar anyanyelvű volt), kiérezhető a központ törekvése a tartományi vezetőség nemzetiségi arányainak kiegyensúlyozására, különös tekintettel a politbürróra.

Arról nincs feljegyzés, hogyan fogadta a helyi közvélemény a székely megyék Maros és Sztálin tartományba való átszervezését. Ha volt is elégedetlenség, ez nem lehetett olyan mértékű, hogy felkeltse a politikai rendőrség figyelmét, melyet 1950–52-ben lekötött a kollektivizálás elleni vidéki lázongás kegyetlen elfojtása.

Ma már kétségtelen, hogy a Szovjetunióknak döntő szerepe volt a román reform kidolgozásában, mint ahogy az '50-es évek minden egyéb politikai döntésében is. Mindenesetre éppen Moszkvából érkeztek

³⁵ Varga E., 1998. 302.

³⁶ A második bécsi döntés után Brassó városa Romániában maradt, a tőle északra fekvő székely megyéket azonban visszacsatolták Magyarországhoz. Ezért Erdély felosztásakor sok – betelepült és őslakos – székelyföldi román Brassóba menekült.

³⁷ A Csupor Lajosra vonatkozó életrajzi adatokat közli a *Romániai Magyar Szó* 1952. november 20-i száma *Csupor Lajos harcos élete* cím alatt.

³⁸ ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 4/1950, 1–2. f.

elégedetlenkedő hangok már 1951 folyamán a közigazgatási reform megvalósításával kapcsolatban, beleértve a székelyföldi magyar kisebbség helyzetét. Erről tanúskodik az a beszélgetés, mely 1951. május 14-én zajlott le Spandarian bukaresti szovjet nagykövetségi tanácsos és Georgescu román belügyminiszter között.³⁹ Spandarian, miután bejelentette, hogy két szovjet szakértő fog érkezni, hogy ellenőrizze a néptanácsok munkáját és a „rajonálás” menetét (vagyis az új rajonok határainak kijelölését), tudatta Moszkvával, hogy Georgescu saját szavai szerint az új helyi néptanácsok felállítását utáni időszakban (1949–1950) totális rövidzárlat keletkezett a központ és a helyi vezetőségek között. Bukarestből ugyanis ezrével érkeztek a rendeletek és körlevelek, melyek azonban sokszor ellentmondásosak voltak, és nem tartalmaztak egyértelmű utasításokat. Spandarian naplója szerint a román KV-ban azon is vitatkoztak, hogy mi a célszerűbb: Bukarestből már előre kitöltött űrlapokat küldeni a néptanácsoknak az ülések napirendjére vonatkozólag, vagy megengedni, hogy az űrlapokat a helyi vezetők „önállóan” töltsék ki. A Moszkvából küldött két szakértő ezután megkérdezte Georgescut, hogy a tartományok új határainak kijelölésekor figyelembe vették-e a nemzeti kisebbségeket. Ez a célzatos kérdés érezhetően váratlanul érintette a minisztert, aki ellentmondásosan, pontatlanul és amint két évvel később kiderült, nem kielégítően válaszolt: „Figyelembe vettük ezt a szempontot. Maros és Sztálin tartomány például úgy lett kijelölve, hogy a lehető legtöbb magyart összefogja. De gyakorlatilag ez egy nagyon összetett dolog, mert a nemzetiségek nem *kompakt* [kiemelés tőlem – S. B.] tömbben élnek, hanem szétszóródva, és keveredve a román többséggel. Ezért nagyon nehéz feladat autonóm tartományokat kijelölni. Megvizsgáltuk az autonóm tartományok létrehozásának lehetőségét, de még nem születtek konkrét döntések a cél érdekében.”⁴⁰

Az új alkotmány előkészítése és elfogadása (1950–1952)

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása szorosan kötődött az új román alkotmány előkészítéséhez és életbeléptetéséhez. Ugyanazokban a hónapokban, amikor a közigazgatási reform zajlott, a Központi Vezetés elkezdett az 1948-as

³⁹ Az alább következő idézetek forrása: T. M. Iszlamov – T. V. Volokitina (szerk.): *Vostocnaya Evropa v dokumentakh rossiiskikh arkhivov, 1944–1953 gg. T. 2. 1949–1953.* Moskva–Novosibirsk, Sibirskii Khronograf, 1998. 185. dok., 530–532. (1951. május 14. Spandarian naplójából: beszélgetés Teohari Georgescuval a szovjet szakértők fogadásáról.)

⁴⁰ Uo. 532.

alkotmány szövegének „korszerűsítésével” foglalkozni. Szövegének tükröznie kellett a szocialista állam építése terén elért eredményeket, többek közt a vállalatok 1948-as államosítását és az 1949-ben elindított mezőgazdasági kollektivizálást. Érdekes megfigyelni az 1950. június 28-i titkársági ülésen elhangzott beszédek, elsősorban Gheorghiu-Dej és Miron Constantinescu felszólalásait abból a szempontból, hogy – a közigazgatási reform esetéhez hasonlóan – milyen görcsös igyekezettel próbáltak meg elhatárolódni a közelmúlt minden retrográdnak tekintett, nem eléggé szocialistának minősülő mozzanatótól.

Gheorghiu-Dej fejtegetése szerint az 1948-as alkotmányt az akkor még formailag létező liberális párti burzsoá elemek részvételével dolgozták ki, ezért egy „népi demokráciát” és nem egy „proletárdiktatúrát” tükrözött.

Az új alkotmány, melynek bevezetését 1951-ben tervezték, sztálinista mintára készült, habár Miron Constantinescu szerint is nyilvánvaló volt, hogy az 1951-es Románia még távol állt a szocialista Szovjetunió 1936-os fejlettségi szintjétől.⁴¹

Az ülés végén döntöttek a politbürön belül működő belső bizottság létrehozásáról, és azt is elhatározták, hogy annak munkája semmiféle nyilvánosságot nem kaphat. A bizottságnak az alkotmánytervezet előkészítése volt a feladata, amivel ezután a minisztertanács foglalkozik majd. Formálisan a törvényalkotáshoz minisztertanácsi jóváhagyásra volt szükség. A nemzetiségi kérdésről senki nem beszélt.

Az eredeti tervnél azonban jóval lassabban haladt az ügy. Ennek hátterében a terménybegyűjtésben tapasztalt erős vidéki ellenállás állhat. Néhány tartományban véres kimenetelű parasztlázadások törtek ki. Csak az említett titkársági ülés után egy évvel, 1951 nyarán fordult az RMP főtitkára táviratban Sztálinhoz, hogy segítséget kérjen az új alkotmány megszövegezéséhez.⁴² 1951. augusztus 4-én Sztálin pozitív választ küldött a Bukarestből jövő kérésre, de javasolta, hogy a szovjet szakértők elé már az RMP KV-n belül kinevezett bizottság által kidolgozott tervezetet terjesszék.⁴³ A felkérésnek megfelelően, 1951 augusztusa és szeptembere között felállították a KV-n belüli bizottságot az új alkotmány megszövegezésére. Sok megválaszolatlan kérdés van még az új alkotmány előkészítésével kapcsolatban, ugyanis nagyon kevés információ áll ren-

⁴¹ ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 48/1950, 3–9. f.

⁴² Gheorghiu-Dej kérésének nincs nyoma a RMP Központi Vezetésének anyagában, amit az Országos Román Levéltárban módomban volt átnézni. Az információ forrása a *Vostochnaya Evropa...* című kötetben egy, a 208. dokumentumhoz fűzött lábjegyzet (582. o.).

⁴³ *Vostochnaya Evropa*, i. m. 582.

delkezésünkre az 1951. október 10.⁴⁴ és az 1952. május 14.⁴⁵ közötti időszakról. Az alábbi gondolatmenet tehát egy *munkahipotézis*, melyet az 1952. június és július hónapjaira vonatkozó, eddig áttanulmányozott dokumentumokból állítottam fel.

Egészen bizonyos, hogy 1951. november 22-én a bizottság összeült, hogy megvitassa a tervezetet,⁴⁶ valamint az is, hogy még ugyanebben az évben⁴⁷ megszületett az *Egy új alkotmány tervezete* című dokumentum.⁴⁸ A következő hónapokban súlyos gazdasági válságot idézett elő a forgalomban lévő pénzfőlőség, valamint a nehéziparba befektetett hatalmas összeg; e válság ideje alatti időszakból nincs adat az alkotmánytervezetről. A Luca, Pauker és Georgescu ellen indított támadás heteiben viszont újból előkerült a Politikai Bizottság 1952. március 25-i ülésén.⁴⁹ Bizonyosnak látszik, hogy a már 1951. végén elkészült tervezetet Moszkvában visszatartották, és emiatt szükségessé vált néhány alapvető „módosítás” az alkotmánytervezetben. Bukarestben 1952 első hónapjaiban⁵⁰ egy újabb bizottságot állítottak fel.⁵¹ 1952. május 14-én Gheorghiu-Dej elküldött egy szöveget Sztálinnak, amely nagy valószínűséggel már a második verzió volt. Az első megjegyzéseket Visinszkij külügyminiszter-helyettes tette⁵² és május 25-én továbbküldte az anyagot a Központi Vezetésnek, személyesen Grigoriannak,⁵³ aki egy Gorshenin nevű szakértővel együtt

44 Procesul-verbal și stenograma ședinței Secretariatului Comitetului Central. ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 41/1951. Ezen a napon ült össze a párttitkárság, hogy megvitassa az „új alkotmány kidolgozására felkért bizottság munkájához szükséges anyag előkészítését”.

45 Ekkor küldte el Sztálinnak Gheorghiu-Dej a „véglegesített” tervezetet.

46 ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 53/1951.

47 Még nem tudni, hogy a nevezett ülés előtt, vagy azt követően.

48 Proiectul Constituției RPR (keltezés nélkül). ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 88/1951.

49 ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 25/1952.

50 Ezt az időpontot valószínűsít, hogy a jelöltek között szerepel Vasile Luca és Ana Pauker.

51 ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 141/1952, 1. f. A bizottság elnöke Gheorghiu-Dej volt.

52 Visinszkij megjegyzései a Kelet-Európára vonatkozó legújabb orosz dokumentum-gyűjteményben található: *Sovietskij factor v Vostochnoj Evrope 1944–1953. T. 2. 1949–1953*. Moskva, Rosspen, 2002. 632–635. (243. dokumentum. Nem később, mint 1952. május 25. Visinszkij észrevételei a Román Népköztársaság alkotmánytervezetével kapcsolatban.)

53 Grigorian 1949-től vezette az SZK(b)P KB nemzetközi (különösképpen a kommunista partokkal való) kapcsolatokért felelős bizottságot. A döntéshozatali folyamatról itt említett információk a 277. dokumentum lábjegyzeteiből valók. Molotovnak Sztálin számára írt kommentárja az RNK alkotmánytervezetével kapcsolatban, valamint Sztálin megjegyzései a dokumentumról (1952. július 6.). Id.: *Vostochnaya Evropa*, i. m. 769–771. A román alkotmánytervezetet Visinszkij, Molotov és Sztálin mellett Malenkov, Berija, Bulganyin, Mikojan, Kaganovics és Hruscsov is áttanulmányozta.

tette meg javaslatait, majd továbbította a szöveget Molotovnak. Az utóbbi június 25-én adta át Sztálinnak a módosítási javaslatokat tartalmazó, Bukarestnek címzett „választervezetet”. A hivatkozott orosz dokumentumkötet szerkesztői szerint Sztálin *nem* hagyta jóvá a dokumentumot, hanem *saját kezűleg* egészítette ki és úgy küldte vissza Molotovnak. Ezt a változatot küldte el 1952. július 6-án a szovjet KV a bukaresti kommunista vezetésnek.⁵⁴ Mi történt Bukarest és Moszkva között 1952 tavaszán, illetve: hogyan és ki által vetődött fel a MAT létrehozása? Forrásaink meglehetősen ellentmondóak. Egy román dokumentum arra enged következtetni, hogy május és június folyamán a két központi bizottság között csendes harc dúlt a magyar autonóm terület létrehozásával kapcsolatban.

Június 12-én – amikor Moszkvában már vizsgálták az alkotmánytervezetet – Bukarestben ülésezett a Politikai Bizottság.⁵⁵ A Mogyorós Sándor vezette bizottság benyújtott egy *Etapa I-a* című jelentést (referat), amely közigazgatási kérdésekkel foglalkozott, ám még *semmilyen említést nem tett egy autonóm tartomány esetleges létrehozásáról*. Néhány nappal később⁵⁶ ugyanaz a bizottság kiadott egy újabb jelentést *Etapa II-a* címmel az RNK közigazgatási-területi rajonálásának helyesbítéséről:⁵⁷ „A kormány és a párt elveit és iránymutatásait [a rajonok és tartományok megalakításával kapcsolatban – S. B.] nem tartották tiszteletben maradéktalanul, mert a tartományok jelentős része nem elég erős ahhoz, hogy elfogadható módon betölthesse a RMP KV által kijelölt feladatokat. Másrésztől az új alkotmány tervezetének szövege egy Magyar Autonóm Tartomány létrehozását tartalmazza, melyet a magyarok-székelyek által egy tömbben lakott területen kívánunk megvalósítani. [Kiemelés tőlem – S. B.]”⁵⁸ „A MAT Sztálin tartományból megkapja Csík, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Udvarhely rajonokat, valamint Rákos rajon keleti részét. A jelenlegi Maros tartományból Ludas rajon, valamint Szászrégen és Marosvásárhely rajonok nyugati részéből néhány község Kolozsvár tartományhoz fog tartozni.”⁵⁹ „Ennek a tartománynak összesen mintegy 656.000 lakosa lesz, melyből 526.000 magyar és 123.000 román. A tartomány területe 1.419.000 hektár [14.190 km² – S. B.], melyből 294.000 hektár szántó.”⁶⁰

54 *Vostochnaja Evropa*, i. m. 583.

55 CC al PCR, Cancelarie, ANIC, dos. 49/1952, 3. f.

56 Mindenképpen július 1. előtt, mert a PB ülés jegyzőkönyve szerint ezen a napon fejezte be munkáját a bizottság.

57 Uo. 84–105.

58 Uo. 84.

59 Uo. 85.

60 Uo. 93.

Miközben tehát az első iratban még utalás sem történt a MAT-ra, a néhány nappal később keletkezett másodikban már viszonylag pontosan írták le a leendő tartomány határait, valamint statisztikai adatokat is közöltek róla. Mindez arra engedne következtetni, hogy a kulisszák mögött a két pártvezetés politikai játszmája folyt: a szovjetek, Molotovval és Sztálinnal az élen, nem csak „csiszolgatták” az alkotmánytervezet szövegét, hanem több lényegi változást eszközöltek benne, elsősorban a Bukarestben nemtetszést keltő autonóm tartomány létrehozása tekintetében. Ennek a képnek viszont ellentmondanak más birtokunkban lévő források. A már említett májusi Visinszkij-kísérőlevél, amely alapos kritika alá vette a román vezetés által benyújtott tervezetet, egyértelműen úgy említette a MAT-ot, mintha az már a Bukarest által küldött tervezetben is szerepelt volna.⁶¹ A korabeli magyar források is ezt erősítik meg. A budapesti külügyminisztérium által az év végén készített feljegyzés szerint Gheorghiu-Dej már az 1952. március 26–27-én ülésező Nagy Nemzetgyűlésben tartott beszédében azt mondta, hogy az új alkotmánytervezet irányelveiben szerepel a MAT létrehozása.⁶² Lehetséges viszont, hogy az idézett diplomáciai jelentés szerzője összekeverte az események időrendjét.

Az az eredeti tervezet, amit Gheorghiu-Dej küldött 1952. májusában Moszkvába, sajnos nem került az RMP KV kutatható anyagai közé, így nem tudjuk, pontosan mit módosítottak a szovjetek. Annyi bizonyos, hogy a 19. cikkelyt Molotov és Sztálin így fogalmazta át: „Az Autonóm Magyar Tartományt a magyar és székely lakosság által egységes tömbben lakott terület alkotja és önálló, a MAT lakosai által választott közigazgatási vezetőséggel rendelkezik.”⁶³

A szovjetek – és személy szerint Sztálin – által játszott szerep a román alkotmány módosításában semmiképp sem példa nélküli eset a sztálinizmus utolsó éveiben. Krzysztof Persak történész a szintén 1952-ben átírt lengyel alkotmányról szólva megemlíti, hogy Sztálin *saját kezűleg* „szerkesztette” át a SZKP KV által már jóváhagyott szöveget.⁶⁴ A szovjet vezető többek között fontosnak tartott egy olyan bekezdést beilleszteni, amely „lengyel *nemzeti kultúráról*” és „lengyel *nemzeti újjászületésről*” beszélt (kiemelés tőlem – S. B.). Ez megerősíti azt a nyugati kutatók által hangoztatott nézetet, miszerint hatalma utolsó éveiben Sztálin etnicizáló nemzetfogalmat érvényesített saját

⁶¹ *Sovietskij faktor*, i. m. 634.

⁶² Ld. a 27. lábjegyzetben szereplő forrást.

⁶³ *Vostochnaya Evropa*, i. m. 771.

⁶⁴ Krzysztof Persak: *Stalin as editor: the soviet dictator's secret changes to the Polish constitution of 1952*. Cold War International History Project, Washington DC. Bulletin no. 11, 1998. 149–154. A lengyel alkotmányt formálisan 1952. július 22-én hagyta jóvá a varsói parlament.

birodalmában.⁶⁵ Ennek következtében a nemzeti formák tiszteletben tartása is elősegítette a MAT létrehozatalát 1952-ben.

Az RMP PB 1952. július 10-i ülésén kirobbant vita azonban azt bizonyítja, hogy a MAT létrehozását fenntartással fogadta több román vezető, elsősorban Gheorghiu-Dej első titkár.

„*Ne menjünk tovább*”: Gheorghiu-Dej viszonyulása a Magyar Autonóm Tartomány kérdéséhez

Miután Gheorghiu-Dej megkapta Moszkvából a májusban megfogalmazott alkotmány-tervezet „módosításait”, 1952. július 10-én összehívta a Politikai Bizottságot, hogy megtárgyalja a kijavított szöveget. Az ülésen készült jegyzőkönyvnek az a része, amely a létrehozandó MAT szerepére és státuszára vonatkozik, kiváló példája annak a „passzív ellenállásnak”, melyet az a Gheorghiu-Dej képviselt a szovjet nyomással szemben, aki megerősödve került ki a belső ellenállás 1952 tavaszán történt letörése körüli politikai harcokból:

„Emil Bodnăraș: A Magyar Autonóm Tartomány megjelenésével szükségesnek tűnik megszabni az ottaniak anyanyelvhasználatát a bírósági eljárások alkalmával. A bírókat és a népi ülnököket választják. Ha olyan személyt választanak, aki nem beszél románul, hogyan fog lezajlani az eljárás?

Miron Constantinescu:⁶⁶ A szovjet alkotmány szerint minden autonóm tartományban a bírósági eljárások a vádlott anyanyelvén zajlanak. Politikai értelemben ezen csak nyerhetünk. Azerbajdzsán [alkotmányát példának véve] úgy fogalmazhatnánk: »A Magyar Autonóm Tartományban a bírósági eljárások nyelve a magyar, de azokban a rajonokban, melyekben román vagy más nemzetiségű lakosság él, az adott nemzetiség nyelve.« Vannak ugyanis olyan rajonjaink, ahol a lakosság román: pl. Ludas, Marosvásárhely.⁶⁷

65 David Brandenberger: *National bolshevism. Stalinist mass culture and the formation of modern Russian national identity, 1931–1956*. Harvard, Harvard UP, 2002. Ld. továbbá a *Slavic Review* 2002. tavasz számában lezajlott történelemszítát (pl. Eric Weitz és Peter Blinsein írásait) a szovjet nemzetfogalom változásáról a második világháború utáni években.

66 Constantinescu zsidó származástú volt, magyarul is beszélt. Már 1945-től tagja a KB-nak és a Politbúrónak. 1945–1955 között az Állami Tervbizottság elnöke. 1956–57-ben a forradalom elfojtása idején és azt követően többször Kolozsvárra küldték, hogy a Bolyai egyetemen és egyéb értelmiségi körökben irányítsa a magyarelles tisztogatásokat. Életrajzi adatait közli Levy, 2002. 202.

67 Az információ pontosan: a román többségű Marosludas rajon nem a MAT-hoz, hanem Kolozsvár tartományhoz tartozott. Marosvásárhely rajon viszont 80%-ban magyarlakta volt.

Gheorghe Gheorghiu-Dej elvt.: Ne menjünk tovább. Nem véletlen az, hogy az elvtársak nem tettek több megjegyzést. Hagyjuk így⁶⁸ [...] A bírósági eljárások román nyelven folynak, biztosítva az anyanyelv használatát. Ez *a mi fejlettségi szintünkön él.*”⁶⁹ [Kiemelés tőlem – S. B.]

A másnapra összehívott KV plénumán a párt szélesebb közvéleményének tájékoztatását tűzték célul a munkafolyamatot és a propagandakampány előkészítését illetően. Ezen az ülésen az autonóm tartomány ügyét Liuba Chişinevschi⁷⁰ hozta szóba kissé bátortalan felszólásában, mely egyrészt megmutatta, hogy még a pártvezetésben is teljes titkolódzás vette körül a MAT létrehozását, másrészt érzékeltette azt a kétértelműséget, mely ennek az „olyan mint a többi, de mégis más” tartománynak a státuszát bonyolította: „Nem világos nekem az autonóm tartomány, nem is tudom, talán jobb lenne, ha pontosabban megfogalmazzánk, hogy miből áll ez az autonóm tartomány, milyen jogai vannak, mert így, ahogy fogalmaztunk, vagyis hogy minden tartománynak van néptanácsa, és a MAT-nak is, szóval ki kéne mondanunk, hogy ez nem egy egyszerű tartomány.”⁷¹

A javaslatra a jelenlevők egyáltalán nem reagáltak, és rögtön áttértek az alkotmány-népszerűsítő kampány szervezési kérdéseire, amelyet, mint azt Gheorghiu-Dej július 10-én mondta, a lengyel minta alapján kívántak megoldani, azaz minden fórumon (műhelyekben, kollektív gazdaságokban, kulturházakban, iskolákban, bérházakban) külön erre a célra kiképzett agitátorok vezetik a gyűléseket.⁷² Csak július 20. és augusztus 10. között mintegy 17.000 agitátort küldtek ki, akik 320 különböző „agitációs helyszínen” 3.200 gyűlést tartottak, melyeken 66.700 fő jelent meg (a MAT teljes lakosságának majdnem 10%-a). Különleges figyelem irányult a tartomány székhelyére, Marosvásárhelyre, ahol a kampányról beszámoló jelentés szerint a város *összes értelmiségijét* sikerült bevonni a vitákba.⁷³ A tartományi agitprop osztályok azt a fontos feladatot kapták a központtól, hogy lépjenek fel a sovinizmus mindenfajta megnyilvánulása ellen, és ugyanakkor folyamatosan harcoljanak a

68 Gheorghiu-Dej a tervezet 68. szakaszára hivatkozott, mely kimondta: „A Román Népköztársaságban a bírósági eljárások nyelve a román, azokban a tartományokban és rajonokban, ahol nem román nemzetiségű lakosság él, a lakosok anyanyelvének használatát biztosítani kell.”

69 ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 61/1952, 8–9. f.

70 Liuba Chişinevschi és Ana Pauker a párt régi tagjai, akik megjárták a börtönöket és szovjet emigrációban is voltak. Chişinevschi 1945-től a KB tagja volt, és sokáig a szakszervezeti mozgalomban dolgozott. Férje, Iosif 1952-ben a KB agitprop osztályának vezetője, és a politikai bizottság tagja volt. 1957-ben elhajlás vádjával lett eltávolítva a szűkebb vezetőségből. *Levy*, 2002. 204.

71 ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 62/1952, 4. f.

72 ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 62/1952, 10. f.

73 ANDJM, CR PCR Mureş, dos. 43/1952, 182–184. f.

katolikus egyház „reakciós tendenciái” ellen. Az egyházban még érezhető volt Márton Áron, a gyulafehérvári püspök hatása, akit hívei szentként tiszteltek következetes antikommunizmusa és a magyar nemzeti jogok melletti kiállása miatt.⁷⁴

Az új alkotmánytervezet a szocialista nyilvánosságban

Az utolsó percig agyontitkolt MAT létrehozása a meglepetés erejével hatott a romániai közvéleményre, amikor 1952. július 18-án minden megjelenő sajtótermék egész oldalas terjedelemben közölte és „vitára bocsátotta” az új Alkotmánytervezetet. A leközölt szövegben 3 teljes cikkely (19–21.) foglalkozott a MAT-tal.⁷⁵

A kampánynak két kulcsfontosságú kérdésben kellett tisztázni a párt bizonytalan álláspontját: 1) majdnem 4 évvel azután, hogy a nemzetiségi kérdést hivatalosan megoldották, mi indokolta a tartomány létrehozását; 2) milyen szerepet szánt a RMP a román állam keretében.

A sajtóban július 19-én jelentek meg az első kommentárok, és már az első napoktól hűségesen követték a párt hivatalos lapjának, a *Scânteiának* az irányvonalát, melyet két, Chişinevschi és Bányai László aláírásával megjelent cikk közvetített. Mindkét szerző a MAT létrehozása „magasabb fokra emelte” a romániai nemzetiségi kérdés megoldását a lenini-sztálini útmutatás alapján. A bukaresti magyar napilap ugyanezen a napon megjelent vezércikkében büszkén hangsúlyozta, hogy az új román alkotmány az 1936-os szovjet alkotmány alapján készült.⁷⁶

Ennél figyelemre méltóbb – mivel egy olyan *érvelési módnak* az első megnyilvánulása, melyet a következő években bőségesen kiaknáztak – egy másnap megjelent cikk, mely szembeállította a régi „feudális-polgári”, 1918 előtti magyar diszkriminatív nemzetiségi politikát és a két világháború közötti szintén el-

⁷⁴ ANDJM, CRPCR Mureş, dos. 45/1952, 131–137. f. Márton Áront államellenes tevékenység vádjával 1949-ben letartóztatták, 1951. augusztus 7-én életfogytiglani kényszermunkára ítélték, majd 1955-ben elnöki kegyelemmel büntetését felfüggesztették, de nem sokáig volt szabadlábon: 1957-ben házi őrizetbe vetették, és csak 1967-ben hagyhatta el a püspökség épületét.

⁷⁵ Proiectul noii Constituţii al RPR. *Scânteia*, 1952. július. 18.

⁷⁶ Az új Alkotmánytervezet szentesíti a nemzeti kisebbségek egyenjogúságát. *Romániai Magyar Szó*, 1952. július 19.

nyomó román nemzetiségi politikát az 1945 utáni rendszer politikájával, mely a nemzetiségi jogok széleskörű kiterjesztését eredményezte.⁷⁷

A következő hetekben a sajtóban tárgyalt témák spektruma jelentősen kiszélesedett.⁷⁸ Különös hangsúlyt kapott az új rendszernek köszönhetően a nemzeti-
ségek között kialakult példátlan harmónia ünneplése,⁷⁹ ezen kívül egy olyan
téma, mely iránt a székely kisebbség különösen érzékeny volt: az autonóm tarto-
mány mint a kulturális és gazdasági-egzisztenciális fejlődés perspektívája.

A szigorú és gépies magyarázatokon túl a hivatalos propaganda más, ember-
közelibb hangnemet is igyekezett megütni, a szocialista költészetet állítva az ügy
szolgálatába:

*S hol a völgyeket a
Maros szeli át,
dolgozó magyar nyer
autonómiát,
közös birtokunkban
tágabb térre lép.
Így forr jobban össze
Az ország s a nép.⁸⁰*

A MAT területe: a történelmi Székelyföld jobbára iparilag fejletlen, gazdasági-
lag elmaradott, hideg klímájú hegyvidéke, távol a közlekedési csomópontoktól.
A lakosságnak olyan fellendülést ígértek, mely véget vet az Erdély fejlettebb részei-
be, illetve a XIX. századtól Bukarestbe és a Regátba irányuló hagyományos székely

⁷⁷ A RNK nemzeti kisebbségei teljesen egyenjogúak a román néppel. *Romániai Magyar Szó*, 1952. július 20.

⁷⁸ Ez a helyi sajtóban megjelent cikkek mennyiségéből is kitűnik. Csak július 20. és augusztus 10. között a KB agitprop osztályának koordinálásával a *Vörös Zászlóban* 79 kommentár és riport jelent meg a MAT létrehozásának okairól és gyakorlati következményeiről. ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 43/1952, 189. f.

⁷⁹ Vö. az Aita Seaca/Szárazajtáról szóló riport. Ebben a faluban – a cikkíró szerint – súlyos zavargások és etnikai indíttatású bosszúállások történtek 1940-ben, amikor a magyar rendfenntartó erők bevonultak Észak-Erdélybe és bevezették a magyar közigazgatást, majd pedig 1944-ben, amikor az ún. „Mánium-gárdák”, vagyis a román félkatonai alakulatok vonultak be azzal a feladattal, hogy a szovjet–román csapatok által a magyaroktól visszahódított erdélyi területen előkészítsék a talajt a román közigazgatás számára. Ld. Hazánk nemzeti kisebbségeinek virágzó élete. *Romániai Magyar Szó*, 1952. december 11. (Valójában 1940 őszén semmiféle „zavargás-
ra” nem került sor Szárazajtán – ezt valószínűleg csupán a politikai/etnikai „kiegyensúlyozás” miatt kellett belevenni a cikkbe. A faluban történekről ld. Gajdos-Balogh Attila – Gál Mária – Vincze Gábor: *Fehér Könyv az 1944 őszi magyarelleness atrocitásokról*. Kolozsvár, kiadja az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének Politikai Főosztálya, 1995.)

⁸⁰ Horváth Imre *Törünk egyre feljebb*. verse a MAT tiszteletére. *Romániai Magyar Szó*, 1952. augusztus 6.

elvándorlásnak.⁸¹ A propaganda másik visszatérő témája a kapitalista országokban (ideértve Jugoszláviát) és a szocialista országokban élő nemzeti kisebbségek helyzetének összehasonlítása volt. Bukarestnek jó oka volt arra, hogy a „sztálinista kultúra” ismeretében könnyen dekódolható figyelmeztetéseket küldjön a magyaroknak. A legdirektebb üzenet a *Scântea* július 30-i számában jelent meg. A dagályos, doktriner cikk a pártaktivistákhoz szólt. Ebben a többséget próbálták meggyőzni, hogy a MAT létrehozása „a dolgozó román nép alapvető érdekeinek megfelelő”, majd a magyarokat figyelmeztették, hogy Sztálin elvtárs is megmondta, „az autonómia nem jelent függetlenséget” sőt, ellenkezőleg, a tartományi autonómia „az egység legkézzelfoghatóbb formája”.⁸² Azonos üzenetet közvetített a *Romániai Magyar Szó* is.⁸³

A hivatalos propaganda tudatosan nem kizárólag magyar jellegű, hanem *integratív* szerkezetként ábrázolta a tartományt, olyan közegként, ahol minden nemzetiség otthon érezheti magát. Elgondolkodtató a zsidó olvasóknak szánt üzenet: „Frankel József 19 éves munkás egyenjogúságot először ettől a rendszertől kapott, mert míg a régi rendszer gázkamrákat épített *az olyanoknak, mint ő*⁸⁴ (kiemelés tőlem – S. B.) addig ebben a rendszerben minden ember teljesen egyenlő lett, függetlenül attól, hogy románnak, magyarnak vagy zsidónak született”.⁸⁵

Az új apparátus felállítása és a MAT „mellékhatásai”

A párt helyi apparátusában a MAT létrehozása látszólag nem váltott ki túlzott lelkesedést. 1952. július 18-án, az új alkotmány-tervezet hivatalos bejelentésekor Marosvásárhelyen a tartományi Politikai Bizottság rendkívüli ülést tartott, melyen Nicolae Bota, a leköszönő román első titkár az ülés vége felé hirtelen bejelentette, hogy a párt az új alkotmány keretében egy magyar autonóm tartomány létrehozását is tervezi, ami „a nemzetiségi kérdés megoldásának helyes megvalósulása a lenini-sztálini tanítás szellemében”.⁸⁶ Erre

81 Erre jó példa a Csík rajonról készült riport, amely a *Romániai Magyar Szó* 1952. szeptember 6-i számában jelent meg *Anépi demokratikus rendszer vívmányai Csík rajonban* címmel.

82 Crearea RAM – un nou success al politicii naționale leninist-staliniste a partidului. *Scântea*, 1952. július 30.

83 Az Alkotmánytervezettel kapcsolatban válaszolunk olvasóink kérdéseire. *Romániai Magyar Szó*, 1952. augusztus 9.

84 Rendkívül érdekes kutatási téma lehetne a (mindeddig feltáratlan) holokauszt tematikájának a kezelése a ’40–’50-es évekbeli romániai magyar nyilvánosságban. Pl. az *Egység* c. lap feldolgozása.

85 Új üzem Marosvásárhelyen. Encsel Mór fémárugyár. *Romániai Magyar Szó*, 1952. december 11.

86 ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 43/1952, 131. f.

csak a tartományi néptanács elnöke, Alexandru Cârdan reagált, aki azt kérdezte, hogy az ülések jegyzőkönyvét milyen nyelven kell majd vezetni. A helyi funkcionáriusok egyik fő gondja nyilván az volt, hogy megkapják a központtól az ideológiai útmutatást, és eközben gördülékenyen le tudják bonyolítani a szükséges „etnikai” cserét a magyar többségű tartomány nomenklatúrájában.⁸⁷ Cârdan által feltett kérdésnek ugyanakkor mélyebb jelentőséget tulajdoníthatunk. Egy látszólag ártatlan ügy kapcsán ugyanis azt igyekezett kipuhatolni, hogy ezután kiknek a kezében lesz a pozíció. Válasznak azonban nem maradt nyoma a jegyzőkönyvben. A politbüro július 24-i „beiktatási” ülésén a központból kinevezett új vezetőség már hivatalban volt.⁸⁸

Végigtekintve a belügyminiszter-helyettes, a magyar Vincze János által diktált új nomenklatúra névsorán, világosan látszik, hogy a MAT megalakulásával elsősorban *szimbolikus* szinten etnikai alapú csere történt a pártkáderek között. Az új tartományi első titkár, Csupor Lajos és a tartományi néptanács elnöke, Bugyi Pál, valamint helyetteseik nagy része is magyar volt.⁸⁹ Evidens a moszkvai elvárás teljesítése, hogy a helyi apparátuson belül a magyar káderek jussanak szerephez; ez a tendencia 1952 utolsó hónapjaiban megerősödött. A párt és a néptanácsi vezetőség nemzetiségi összetételét vizsgálva az első tartományi pártkonferencia megnyitásakor (1953. januárja) azt tapasztaljuk, hogy a 21.598 regisztrált párttag közül (mely a MAT teljes lakosságának 2,9%-a⁹⁰) 17.583 volt magyar (81,4%) és 3.880 román (18%).⁹¹ A magyarok tehát kissé felülprezentáltak voltak a tartomány etnikai arányaihoz képest (77,3% a 20,1%-kal szemben). Ennél nagyobb különbségek mutatkoztak az 1953 januárjában tartott konferencián, ahol a megválasztott 50 fős Tartományi Bizottságban 41, a 11 tagú Politikai Bizottságban pedig 10 magyar volt.⁹²

A párt társadalmi hatását illetően viszont csalóka képet mutatnak a rendelkezésre álló adatok. Annak a képnek, miszerint a párt az ország egészét hajszálérszerűen hálózna be, ellentmondani látszik, hogy 1952-ben a MAT 428

87 Az 1956-os népszámlálás nemzetiségre vonatkozó adatai szerint a MAT lakosságának száma 731.387 fő volt, ebből 565.510 magyar (77,3%) és 146.830 román (20,1%). Varga, 1998. 36.

88 ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 43/1952, 144–148. f.

89 Uo. 114. f.

90 A párttagok százaléka a lakossághoz képest nem tért el a nemzetiségi arányoktól (a kb. 18 milliós lakosságból mintegy 600.000-en voltak párttagok), ám elég alacsony volt a MAT társadalmi összetételéhez viszonyítva: 1952-ben csak az ipari munkások közé több mint 33.000 főt soroltak. ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 1952/43. 227. f.

91 ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 51/1952, 1–10. f. (Tăbеле statistice lunare cu privire la membrii și conducerea de partid.)

92 ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 1953/64.

mezőgazdasági községéből 77-ben – főleg Szászrégen és Marosvásárhely rajonok román falvaiban –, egyáltalán nem működött pártszervezet.⁹³ További néhány községben az 1949-ben kezdődött kizárási hullám következtében fel kellett azt számolni. Igaz tehát, hogy a magyar többségű területeken jobban meggyökeresedett a párt, másrészt differenciáltabban kell kezelni a mindenhatónak tekintett pártállam behatolását a vidéki társadalmi szférába.

A következő fontos kérdés: mit kellett valójában érteni közigazgatási-területi autonómia alatt? Beszélhetünk-e a MAT létrehozásának hónapjaiban a magyar pártapparátus bármilyen fokú autonómiájáról? Az egyértelműen *nemleges* választ egy modell értékűnek tekintendő epizóddal lehetne illusztrálni, mely 1952 augusztusának elején történt.

Az autonóm tartomány létrehozása több formális módosítás mellett a magyar nyelvű napilap, az *Előre* – 1950-től „Maros tartomány tartományi bizottságának és néptanácsának lapja” – státusában is változtatást tett szükségessé. 1952. július 27-án Szövérfi Zoltán propaganda és agitációs titkár Szabó József főszerkesztővel együtt Sztálinvárosba utazott, hogy átvegye – és ezzel megszüntesse a helyi magyar újságot – az addig ott megjelenő *Vörös Zászló*.⁹⁴ Augusztus 3-án utoljára jelent meg eredeti címmel a „Maros tartományi” *Előre*. Két nappal később ez lett a párt hivatalos tartományi sajtóorgánuma átkezesztelve *Vörös Zászló*-ra (a fejlécén: „A Román Munkáspárt Magyar Autonóm Tartományi vezetősége és a Tartományi Néptanács Lapja”). A PB augusztus 13-i ülésén aztán kiderült, hogy erre a változtatásra Csupor nem kapott felhatalmazást. Az ügygel kapcsolatban előző nap magából kikelve telefonált neki Bukarestből Mogyorós, hogy emiatt kérdőre vonja: a változtatás a pártközpont *előzetes* hozzájárulása nélkül történt, és ezt a „fegyelmetlenséget” csak tetézte, hogy az alkotmánytervezet még nem volt *véglegesítve*. Mi történne, ha a Nagy Nemzetgyűlés nem fogadná el ilyen formában? Az osztályellenség – fejezte be mondandóját Mogyorós – „biztosan kihasználná ezt a baklövést, mondván: hát milyen demokrácia ez, hogy egy törvényt még meg sem szavaztak, és máris életbe lép?”⁹⁵

A MAT létrehozása paradox helyzetet eredményezett. Egyrészt a központi hatalom szigorúan a kezében tartotta az irányítást, olyannyira, hogy még egy vidéki lap rendkívül gyors, de minden valószínűséggel „ártalmatlan” fejléccseréjével is foglalkozott. Másrészt a párt maga is tisztában volt azzal, hogy az erdélyi

93 ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 1952/51.

94 A helyi újság névváltozásáról ld. Gagyí József: *A MAT 1952–60. Kronológia*. Marosvásárhely, 2003. Kézirat.

95 ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 43/1952, 180–181. f.

magyarok számára az „autonómia” kifejezés nem kopott meg sem a második világháború traumája, sem a kommunizmus internacionalista retorikája következtében. Azzal, hogy hivatalosan tabunak számító témákat, mint a kisebbségi jogok kérdését és az autonómiát a nyilvánosság szintjére emelte, a propagandakampanyó akaratlanul is a nemzetiségi konfliktusok katalizátorává vált, egy olyan területen, ahol a román és magyar népcsoport közötti versengésnek történelmi hagyományai voltak. A gyakran elhangzó idillikus megemlékezések („akkoriban nem számított, ki volt a magyar és ki a román”) egy fiktív valóságot konstruálnak. Az erdélyi párhuzamos – és egymást kizáró – román és magyar nemzetépítés messze nem volt egy feudális-polgári hagyomány maradványa, s időnként lapangva, időnként nyíltan a mindennapok része volt úgy a két világháború, mint a kommunizmus időszakában.⁹⁶

A párt helyi apparátusát váratlanul érte a MAT-nak az utolsó pillanatig titokban tartott létrehozása. Belső viták zajlottak, illetve a gyakran vasárnap, miseidőben tartott gyűléseken a tartomány lakosai közül sokan nem vettek részt (párttagok sem). A résztvevők, főleg a magyarok, „tendenciózus kérdésekkel” élezték a vitát: a magyar nemzeti szimbólumok, elsősorban a zászló használatát, a hadseregnek a MAT területén állomásozó egységeinél használatos nyelvet, vagy éppenséggel azt firtatták, hogy a tartományban milyen pénzt fognak kibocsátani.⁹⁷ Sok gyűlésen szóba került az a szóbeszéd, miszerint a közeljövőben román–magyar lakosságcsere készülne, egyértelműen azzal a céllal, hogy etnikailag homogén magyar terület jöjjön létre.⁹⁸ Jóllehet a hatóságok rögtön cáfolták ezeket a megalapozatlan híreszteléseket, ennek ellenére a gyűlések akaratlanul is a lakosság körében szájról szájra terjedő álhírek kiindulópontjaivá váltak.

Néhány magyarban, úgy tűnik, az „autonómia” kifejezésre működésbe lépett a feltételes reflex, miszerint ez a Magyarországhoz való visszacsatolásnak az előjele. Mint a Székelyföld 1940-es visszacsatolásának napjaiban, melynek emléke a kollektív tudatban nagyon is élő volt, a tartomány (akár ott született, akár betelepült) román lakosai ismét „idegenek” lettek, és néhány olyan eset is előfordult, mikor a helyi magyar többség nyilvánosan fenyegette vagy inzultálta a románokat.⁹⁹ A román többségű Szászrégen rajonban kitört a pánik, és elkezeredetten suttogták: „Most újra a magyarok fognak dirigálni.”¹⁰⁰

⁹⁶ Erre Bárdi Nándor hívta fel a figyelmet, amiért ezúttal is köszönetet mondok.

⁹⁷ ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 43/1952, 185. f. (Raport informativ, 10 august 1952.)

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ A verbális agresszióknak több konkrét esetét tartalmazza a tartományi tanács jelentése:

Nota informativă 10 august 1952. ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 43/1952, 190–191. f.

¹⁰⁰ Uo. 191. f.

Az „1940-es szindróma” nem csak az ott élő románokon és magyarokon volt megfigyelhető; 1952 nyarán sok minisztériumi tisztviselő és bukaresti párt-funkcionárius töltötte szabadságát a MAT szívében lévő híres üdülőhelyen, Tusnádfürdőn. Egy helyi legenda szerint a Magyar Autonóm Tartomány alapításának hírére sokan megszakították szabadságukat, és az első vonattal visszatértek a fővárosba.¹⁰¹ Még ha ez a történet teljes egészében a székelyföldi folklórnak lenne is tulajdonítható (bár úgy tűnik, több annál) egy teljes mértékben gyanún felül álló forrásból, a *Scântea* levelezési rovatából is kitészik, mekkora megdöbbenést váltott ki, és milyen mélyen gyökerezett félelmeket ébresztett fel a román lakosság körében a MAT megalapítása.

A Scântea-nak küldött levelek és az alkotmánymódosító javaslatok

Július 18-tól szeptember közepéig, majdnem 2 hónapon keresztül, a párt-hoz két szorosan kötődő orgánum, a *Scântea* levelezési rovata (Secția scrisorii) és a Demokratikus Népfrent Országos Tanácsának Jogi Bizottsága¹⁰² aprólékasan összegyűjtötte mindazt, ami az ország minden zugában megtartott több tízezernyi gyűlés „szondájából” kiderült. A *Scântea* levelezési rovatába küldött írások, ugyanúgy, mint a több mint 5.000 alkotmánymódosító javaslat (teljes névvel és címmel ellátva) sokoldalúan szemlélteti (és sokkal kevésbé manipulálva, mint azt feltételeznénk) a „társadalom” reakcióját a „hatalom” javaslatára.¹⁰³ Ebben az esetben a MAT-tal kapcsolatos vélemények és javaslatok nagy száma arra enged következtetni, hogy az autonóm tartomány volt a legkérdésesebb és leginkább vitára ösztönző téma az egész propaganda-kampányban; a róla alkotott véleményekben észlelhető az, ami a Gheorghiu-Dej-korszakban ritkán került a hivatalos közvéleménybe: a magyarok és románok közötti etnikai feszültségek.

A magyarok véleménye kevésbé jelenik meg a *Scântea* levelezési rovatában, ugyanis írásban románul nehezebben tudták kifejezni a véleményüket; nézeteiknek inkább az alkotmánymódosítás kapcsán adtak hangot. A javaslatok többsége a kisebbség nyelvi jogainak kiszélesítésére vonatkozott: sokan kérték a földrajzi nevek teljes kétnyelvűségét, a közigazgatási apparátusban

¹⁰¹ Ezt az információt több, Gagy József által megkérdezett interjúalany is közölte.

¹⁰² Comisia juridică consiliului central – FDP. A népfrent a kommunista országokban a párt által irányított tömegszervezet volt, melyet például az országos és helyi választások alkalmával, az új alkotmány elfogadatásakor mobilizáltak.

¹⁰³ Gheorghiu-Dej már említett kabinetfőnöke szerint Dej igen nagy jelentőséget tulajdonított a sajtónak küldött olvasói leveleknek, mivel rajtuk keresztül mérhette az ország közhangulatát. Sfectu, 2000. 83.

(ide értve a vasutat is) és az igazságszolgáltatásban is ezt szorgalmazták,¹⁰⁴ sőt Dominic (Domokos) Horváth azt javasolta, hogy a magyar nemzetiségű újoncnak a hadseregben a kiképzés során legyen lehetőségük anyanyelvük használatára.¹⁰⁵

Specifikusabb, de ugyanilyen jelentős kérések jöttek pátagoktól, sőt a helyi apparátus vezetőségi tagjaitól is. Dezideriu (Dezső) Klein azt szerette volna, ha Kolozsvárról Marosvásárhelyre költöztetik az *Editura de Stat* (Állami Kiadó) magyar szekciójának erdélyi részlegét, és magyar nyelvű hetilapot indítanak az Orvosi-és Gyógyszerész Intézetnek. Ioan (János) Bolyai, a MAT szívében lévő Székelyudvarhely városi néptanácsának tagja azt kérte, hogy a 17-es paragrafusban a „a román nép függetlenségének megvédése” legyen kiegészítve „(a román nép) és a nemzeti kisebbségek”-kel.¹⁰⁶

Egy kisebbség részére létrehozandó autonóm közigazgatási terület az országban élő *többi nemzeti kisebbség és etnikai csoport körében* is érdeklődést váltott ki; nem csak az Arad tartományban élő németek¹⁰⁷ kértek autonóm területet, de a iasi-i zsidók is.¹⁰⁸

A román többség meglepetten és értetlenül reagált az etnikumok ilyen „kivirágzására”, mely – látszólag a párt jóváhagyásával – megkérdőjelezte a modern román nemzeti identitás egyik íratlan alapelvét: azt, hogy az *egységes* állam az integritás garanciája. „Az alkotmány kikiáltotta a MAT-ot, jóllehet a *mi területünkön* található. Mi nem *szövetségi* köztársaság vagyunk, hanem népköztársaság.”¹⁰⁹ A levelek a párt szemére vetik, hogy nem védi meg a román érdekeket: „Mi szükség volt a MAT-ra? Miért nincsenek meghatározva az Alkotmányban az RNK határai? A MAT az RNK vagy Magyarország fennhatósága alatt áll? Ha az RNK fennhatósága alá tartozik, miért van szükség autonóm tartományra? Az autonóm tartomány *állam az államban?*”¹¹⁰

Mások, mint például a marosvásárhelyi Teodora Popescu arról számoltak be a *Scanteianak*, hogy városszerte nyíltan azt beszélnek, hogy az iskolákban meg fogják szüntetni a román osztályokat, és a román diákokat más

¹⁰⁴ Gheorghiu-Dej-nek válaszolva egy bizonyos Iosif Condes pl. azt javasolta, hogy az igazságszolgáltatás nyelvéről szóló 69. paragrafust úgy módosítsák, hogy a tárgyalásokat „félíg románul, félíg magyarul tartásák, hogy ne legyen tolmácsra szükség”. ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 143/1952, 70. f.

¹⁰⁵ ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 142/1952, 204. f.

¹⁰⁶ ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 143/1952, 58. f.

¹⁰⁷ ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 142/1952, 12–29. f. (Buletin n. 14.)

¹⁰⁸ ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 142/1952, 6. f. (Secția scrisori, Buletin de sinteză 25 iulie 1952.)

¹⁰⁹ ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 142/1952, 4. f.

¹¹⁰ Uo. 5–6. f.

tartományokba fogják körzetesíteni.¹¹¹ A „konkrét”, bár meglehetősen radikális megoldási javaslatok közül kitűnik a MAT-tal határos Bákó tartományból egy párttagtól érkezett ötlet, miszerint a románok és magyarok közti *lakosság-cserével* lehetne a kérdést rendezni.¹¹²

A MAT első éve: a szocialista kultúra bölcsője?

A MAT-ot két erős toposz övezi a mai erdélyi magyar közgondolkodásban: 1) a MAT-ban „magyar volt az autó, de román a sofőr”; 2) a MAT egy gettószerű alakulat volt, amit arra használt fel Gheorghiu-Dej, hogy a MAT-on kívül eső Kolozsvár jellegét megváltoztassa. Mint minden toposzban, itt is összekeverednek valóságlemek és sztereotípiák. Dolgozatom utolsó részében azt vizsgálom, hogyan építette fel a párt kulturális propagandája a proletár magyar kultúrát, és milyen viszonyban állt e konstruált világ a MAT adminisztratív központja mindennapjaival.

Kezdjük tehát a tétellel, hogy a MAT létrehozása erősen megosztotta az erdélyi magyar irodalmi és művészeti köröket. Kétségtől igaz, hogy a székelyföldi írók, művészek és kulturális intézmények iránti fokozott figyelem és támogatás nem csak Bukarest, hanem Moszkva részéről is érezhető volt az 1950-es évek elején. Nem csak a szovjet politikusok, hanem a kulturális világ tényezői, közte az író Ilja Ehrenburg, a MAT-ot az új magyar kulturális központnak tekintették. „Kalmár elvtárs folyó hó 10-én vacsorán látta Sütő András állami díjas író, a *Falvak Dolgozó Népe* főszerkesztőjét. [...] Érdekes mozzanatokat ismertetett annak illusztrálására, hogy az utóbbi időben milyen megkülönböztetett figyelmességgel kezelik a magyar írókat az Írószövetségben, a Művészeti Tanácsnál és más szerveknél. Sütő elvtárs tagja az Írószövetségben ama bizottságnak, amely a Szövetség tagjai számára folyósítandó anyagi juttatások ügyében dönt. Elmondotta, hogy sokszor neki kell hadakoznia az ellen, hogy tehetségtelen, karrierista elemek számára meg nem érdemelt összegeket szavazzanak meg, azzal az egyetlen indoklással, hogy a *magyar írókat támogatni kell* [kiemelés tőlem – S. B.]. Személyes tapasztalatait ismertette azzal kapcsolatban, hogy mint magyar író, milyen megkülönböztetett, szinte tüntető bánásmódban részesül. Megemlítette azt is, hogy minden olyan irodalmi alkotást, amely a MAT-ban játszódik, szinte kritika nélkül fogadják el: ezért több esetben előfordul, hogy selejtes irodalmi művek, illetve

¹¹¹ Uo. 10. f.

¹¹² ANIC, CC al PCR, Cancelarie, dos. 143/1952, 210. f.

régebbi alkotások napvilágot látnak, pusztán azért, mert szerzőjük megemlíti benne a MAT-ot. Ezután egy jellemző esetet mondott el Sütő et. azzal kapcsolatban, hogy milyen fontos eseménynek tartják a Szovjetunióban a tartomány létrehozását. Kovács György író mesélte neki legutóbb, hogy Ilja Ehrenburg et. egy találkozásuk alkalmával érdeklődött a tartomány helyzete felől. Amikor néhány kérdést megemlített, Ehrenburg et. válaszaiból kitűnt, hogy a tartomány valamennyi időszerű problémáit részleteiben és kitűnően ismeri.¹¹³

A MAT-ban tevékenykedő magyar művészeket az állam nemcsak anyagiilag támogatta, hanem szimbolikusan is elismerte és díjazta: 1952 novemberében Kovács György író II. osztályú állami díjjal jutalmazták a *Foggal és körrömmel* című regényért, Sütő Andrást és Hajdú Zoltánt pedig III. osztályú díjjal az 1949-ben közösen írt *Mezítalbas menyasszony* című színdarabért.¹¹⁴ Az 1950. decemberében Kolozsvárott, aztán Marosvásárhelyen bemutatott *Mezítalbas menyasszony* jelentős szerepet játszott a létrehozandó magyar nyelvű sztálinista kultúrában. A színdarab 1950 nyarán játszódik egy mezősegi újonnan alapított kollektív gazdaságban és az osztályharc szempontjából, „belülről” tárgyalja az új társadalmi mikrokozmosz életét, természetesen a párt útmutatásait követve: „Kovács György, Asztalos István, Horváth István, Sütő András, Bonczos István és Szemlér Ferenc írásai a városon és falun folyó osztályharc szétválaszthatatlan egységét bizonyítják.”¹¹⁵

Az utóirat névtelen szerzője a színdarab gyengébb pontjaira is rávilágított: „A színjáték hibái viszont abból származnak, hogy a szerzők bizonyos részletmegoldásokkal lebecsülik az ellenség erejét, más részletmegoldásokkal pedig lebecsülik saját kommunista hőseit. Ilyenkor nem tudnak meggyőző tudósítást adni az új embert formáló harcról.”¹¹⁶

Mindennek ellenére Tamás Gáspár „az új erdélyi irodalom legfontosabb művének” tekintette a színdarabot az *Utunkban* megjelent kritikájában, mivel hitelesen ábrázolta az új falusi ember életét és a falusi szocializmus építését.¹¹⁷ Tamás állásfoglalását egy fontos cikk előzte meg, amely

113 MOL, a külügyminisztérium TÜK-iratai, Románia 1945–1964, XIX-J-1-j, 19. doboz. 05247. (Beszélgetés Sütő Andrással. Bukarest, 1953. április 10.)

114 Állami díjas írónk. *Romániai Magyar Szó*, 1952. november 26.

115 Sütő András – Hajdú Zoltán: *Mezítalbas menyasszony (színjáték 3 felvonásban 7 képből)*. Bukarest, Az RNK Írószövetségének irodalmi és művészeti kiadója, 1950. 109.

116 Uo. 110.

117 Tamás Gáspár: *Mezítalbas menyasszony. Utunk*, 1951. 1. sz. 6. A cikkben a színdarab egyik szerzője, Sütő András elmeséli, hogyan indult a darab színpadi útja. Egy hazlátogatás so-

szintén az *Utunk*ban jelent meg 1950-ben Marosi Péter tollából. Marosi azzal vádolta a „rég” magyar írókat, mint például Szilágyi Andrást és Molter Károlyt, hogy képtelenek „megújulni” és a „szocialista társadalom hőseinek dinamizmusát ábrázolni”.¹¹⁸

A könnyen fogyasztható és kommunista értékeket hordozó irodalom az írni-olvasni tudó falusi lakosság szocialista akkultúrációját és öntudatát szolgálta. Erre jó példa az 1952-ben született *Vihar a havasban* című színdarab, amely – a már ismerős szörnyű múlt/boldog jövő toposzát követve – az 1945 előtti magyar és román nacionalizmus közötti ádáz harcot ábrázolta. A drámát 1952. novemberében mutatta be a marosvásárhelyi Székely Színház, és tekintettel a MAT létrehozására, azaz a nemzeti kérdés „helyes” megoldására, Papp Ferenc irodalmár azt írhatta: „Nem véletlen, hogy ez a darab a MAT-ban született meg”.¹¹⁹

Még fontosabb, hogy az új irodalom „feldolgozásával” a falvakban megalakított amatőr színjátszó társulatokat bízták meg. Az 1950-es évek székelyföldi falvaiban nem a *Scânteia* vagy az *Előre* bonyolult szerkezetű cikkei közvetítették a kommunizmus értékeit, hanem az *egyéni példák sokaságán* (például a „megtérő” középparaszt figuráján) alapuló novellák, elbeszélések és színdarabok. Az új szocialista irodalmat a helyi elit (párttitkárok, néptanácsi és kollektív [ld. termelőszövetkezeti] elnök) legitimációs eszközének is tekinthetjük.

Mindennapok a MAT „fővárosában”

Milyen viszonyba állt a rendszer által konstruált kultúra és a MAT-ban élő emberek mindennapi élete? A helyzet bonyolultságát jól szemlélteti a marosvásárhelyi orvosi egyetemről, a MAT egyetlen felsőoktatási intézményéről kialakított *proletár* és egyben *nemzeti* mítosz, mely szerint ott nevelte a párt a magyar munkások fiaiból álló új városi elitet. Kitűnően jellemezte a mítosz és valóság közötti levő szakadékot Csupor Lajos tartományi első titkár, amikor az 1953-ban Marosvásárhelyre látogató Akulov kolozsvári szovjet

---

rán, 1949 elején, a helyi amatőr színjátszó társulat azt panaszolta neki, hogy nincsenek „valódi” játszható darabok. 1949 nyarán az akkori Kolozs megyei agitprop titkár küldte Sütőt az akkor alakuló kendilőnai kollektív gazdasághoz, ahonnan a szerző a szükséges anyagot merítette.

¹¹⁸Marosi Péter: Hőseinkről és a bíráló feladatairól. *Utunk*, 1950, 7. sz. 8.

¹¹⁹Kiss László – Kovács Dezső: *Vihar a havason*. 1952. A kritikát ld. *Romániai Magyar Szó*, 1952. november 25.

konzult értesítette az egyetem „nehézségeiről” és elsősorban a még mindig napirenden levő nemzetiségi konfliktusról.¹²⁰ Csupor elmondása szerint a tartományi pártbizottság, amely az utóbbi hónapokban az egyetem működését vizsgálta, azt állapította meg, hogy az alig 1000 diákból álló intézményben 3 különböző nacionalista csoport is tevékenykedik: a „románellenes magyar sovíniszták”, a „nacionalista zsidó cionisták” és az „antiszemíták”. A hatóságokat az is zavarta, hogy a diákok és tanárok körében „sok a rendszer nyílt és burkolt ellensége”. Ráadásul a diákság 54%-a kis- és középpolgárnak számító családból származott, mivel a jobboldali elhajlás leleplezése után is meg lett nekik engedve, hogy tanulmányaikat befejezzék.¹²¹ Csupor azt is helytelenítette, hogy a tanárok közül többen magyar állampolgárok, és néhányan a nyilaskeresztes pártot, vagy a Horthy-rendszert támogatták. Putnoky professzor 1944-ig nyilas volt,¹²² míg a másik neves magyarországi tanár, Miszkolczy Dezső professzor „Márton Árontól kapott pénzüsszegeket 1945–46-ban”. A paranoiás korszellemmel összhangban Csupor azt is Putnoky szemére vetette, hogy „munkájában nem követi a szovjet tudományt, és Pavlovot lenézi”.

Ezek a nemkívánatos személyek, tette hozzá Csupor, szakmai tudásuk miatt nélkülözhetetlennek érzik magukat.¹²³ Azzal is vádolta őket, hogy 1945 óta állandóan „titkosan szabotálják a felszereléseket”, vagyis állítólag fontos műszereket rejtegettek éveken át. Példaként Pete Pál professzort említette, aki „kulákokat helyezett el a klinikákon”. A nővérek viselkedése is aggodalomra ad okot: többségük apáca volt, és az is előfordult, hogy megtagadták a véradást Észak-Korea megsegítésére. Az osztályharc eredményeiről

120 Kolozsvár, 1953. május 20. Akulov beszélgetése Csupor Lajossal a nemzetiségi problémákról és a katolikus egyház helyzetéről. *Vostochnaja Evropa*, i. m. 318. dokumentum.

121 Csupor itt feltehetően arra utalt, hogy az 1952-es megtorlások során Kolozsvárot sokkal szigorúbban büntették a „polgári” vagy „reakciónak” minősített diákokat és tanárokat.

122 Csupornak ez az állítása nem felel meg a valóságnak. Putnoky Gyula professzor 1947-ben kerül – szerződéssel – Marosvásárhelyre. 1953-ig az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben a Mikro-, és Inframikrobiológián dolgozott, emellett 1949-ig a Közegészségtan és 1952-ig a Parazitológián is, 1950–53 közt pedig a Maros-, illetve a Magyar Autonóm Tartomány közegészségügyi igazgatója is volt. Szerződését román részről 1953 őszén egyoldalúan felmondták, Obál Ferenc és Györy György professzorokkal együtt ment vissza Budapestre. Ld. dr. Obál Ferenc visszaemlékezését: *Erdély és az orvostudomány szolgáltatában*. (Sajtó alá rendezte: Vincze Gábor.) Csíkszereda, Státus Kiadó, 2003.

123 Ezt maga Csupor is elismerte. Az 1953. február 9-i tartományi büroülésen az egyetem helyzetéről szólva Csupor már panaszkodott a magyarországi professzorokra, akiket politikailag megbízhatatlannak tartott, de hozzátette, hogy „jó szakemberek és az Egészségügyi Minisztérium is azon az állásponton van, hogy maradjanak”. ANDJMJ, CR PCR Mureş, dos. 68/1953, 48–56. f.

beszélve Csupor fontos adatokat közölt Akulovval: 1952. májusában 8 „cionista” és 163 „kulák származású” diákot *dobtak ki* [kiemelés tőlem – S. B.], de még mindig 300 polgári származású diákjuk van.¹²⁴

Egy másik ideológiai front az egyházak és a szekták társadalmi befolyása ellen indított támadás volt. Márton Áron püspök 1949-ben történt letartóztatása és a békepapi mozgalom elindítása nem eredményezte a katolikus egyház megtörését, és a pünkösdvasárnapon tartott csíksomlyói búcsú minden évben súlyos problémát okozott a hatalomnak. 1953-ban például a tartományi pártvezetés, a „tervezett búcsú elleni akciók megvitatása” után az összes magyar színház (beleértve a tartományon kívüli kolozsvári magyar színházat) és 6 mozkaraván mozgósítását rendelte el azzal a céllal, hogy távol tartásuk a tömegeket az egyházi, ellenségesnek tekintett rendezvénytől.¹²⁵

A Szovjetunióval foglalkozó antropológusok és társadalomtörténészek előtt jól ismert a szekták és a millenarisztikus mozgalmak virágzása, mint a társadalom ösztönös és irracionális reakciója a totalitárius ideológiai nyomásra.¹²⁶ Romániában és a Székelyföldön is hasonló, tömegméréteket öltő jelenségekkel állunk szemben. A legismertebb eset a Gagyi József által feltárt 1949-es máréfalvi millenarisztikus mozgalom kialakulása és megtorlása.¹²⁷

A szekták terjedéséről a MAT-ban vázlatos képet kapunk az 1952–53-i pártból való kizárásokat dokumentáló levéltári iratokat vizsgálva. A heti rendszerességgel tartott büroüléseken 1953 első feléig általában több tíz, de volt, amikor közel 100 személyt zártak ki a párt soraiból. A kizárások okai a legkülönbözőbbek voltak, kiemelkedik a korrupció és a szexuális erkölcstelenség vádjai¹²⁸ vagy valamelyik tiltott szektához való tartozást (szombatos, jehovista, pünkösdista, baptista). A szekták tevékenysége, az általuk képviselt társadalmi radikalizmus (például a fegyverviselet megtagadása) zavarba ejtette a helyi hatalom képviselőit. Érdemes megjegyezni, hogy Sztálin halála (1953. március 5.) Romániában is rendszerellenes híresztelések elindítója volt. Csupor Lajos így jellemezte az április elejére kialakult helyzetet Akulov kolozsvári

¹²⁴ *Vostochnaja Evropa*, i. m. 318. dokumentum.

¹²⁵ CR Mures, ANDJM, f. 1134, dos. 70/1953, 2–11 f. Az 1953. május 18-án tartott rendkívüli büroülés első napirendi pontja „a tervezett búcsú-elleni akciók megvitatása” volt.

¹²⁶ A szovjet társadalom átrendeződéséről a második világháború után ld. Elena Zubkova: *Russia after the War. Hopes, illusions and disappointments 1945–1957*. London–Armork, NY, M. E. Sharpe, 1998.

¹²⁷ Gagyi József: *Millenarisztikus mozgalom*, i. m. A millenarisztikus szekták és a (nagy részben magyar hívőkből álló) neoproteštáns irányzat, tehát a nem történelmi magyar egyházak és közösségek 1945 utáni története még feltáratlan.

¹²⁸ Szovjetunióban 1945 és 1953 között a pártból való kizárások közel 40%-át ezzel indokolták. *Zubkova*, i. m. 99–100.

szovjet követnek: „Az utóbbi időszakban nagyon felerősödött az ellenséges tevékenység, és főleg a katolikus egyház és a szekták részéről. A parasztokat arra buzdítják, hogy ne dolgozzanak, ne szolgáltatassák be termékeiket, ne fizessék be az adókat. Különösen a jehovistákkal van baj, mert ők is a békére szólítják fel az embereket, de a béke védelmét fegyvertelenül és vérontás nélkül fogadják csak el. Azt mondják, háború esetén sem szabad fegyvert fogni. A szekták ágensei a marosvásárhelyi katonai helyőrségnél is végeztek némi sikerrel effajta aknamunkát. Sztálin halála is arra adott alkalmat, hogy néhányan kijelentsék: vége a kommunizmusnak. Az orvosi egyetem egyik professzora azt mondta diákjainak, hogy Sztálin valójában már régóta halott volt”.¹²⁹

Néhány nappal később Csopor a vallásellenes harc egyik jellegzetes aspektusáról, az ember eredetéről szervezett vándorkiállításokról beszélt egy pártgyűlésen: „A miszticizmus leküzdése érdekében 154 értekezletet és kiállítást szerveztünk az emberiség eredetéről, amelyen 8.000 ember vett részt. Eredményként Parajdon a 20 jehovistából 6 maradt. Alsósófalván és Felsősfalván viszont 108-ról 140-re emelkedett a jehovisták száma.”¹³⁰

A vallásos érzelmek mellett, mint már említettem, a meg nem szűnő nacionalista megnyilvánulásokat és az etnikumközi versengést is veszélyesnek tartották, és minden eszközzel próbálták megfékezni. Az 1952. júliusában pozícióba jutott magyar vezetők tudatában volt annak, Szövérfi Zoltán szavaival élve, hogy „a tartományi pártszervezetek előtt álló legfontosabb kérdés, különösen itt a MAT-ban, a nemzetiségi kérdés.”¹³¹

Különösen égető volt egyes tanítók magatartása, mivel ismeretes, hogy főleg falusi közegben ők képezték a helyi elit nagy hányadát és rájuk hárult a kommunista értékek és viselkedési minták közvetítése a társadalom felé. A magyarok között sokan egyáltalán nem tudtak és nem is voltak hajlandók románul megtanulni, és az is előfordult, hogy egy csíkszentdomokosi tanító, Bakó Kálmán azért tiltotta meg a román énekek tanítását, mert „a MAT-ban vagyunk és itt nem lehet románul énekelni”.¹³² A tapintatlan tanító tehát a MAT-ban egy újabb „kis magyar világot” látott. De még a megbízhatónak tartott kollektív gazdaságok elnökei részéről is előfordultak „felelőtlen” kijelentések: „A sovinizta megnyilvánulások ellen harcoló pártbizottság azt állapította meg, hogy a *Magyar az autó, de román a sofőr* reakciós mondóka az

¹²⁹ *Vostochnaja Evropa*, i. m. 318. dokumentum. 768.

¹³⁰ ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 68/1953, 51–52. f. (Aktíválás. Csopor Lajos jelentése a párt tevékenységéről 1953. januártól.)

¹³¹ ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 69/1953, 127.f. (Az 1953. április 10-i bíróságos jegyzőkönyve.)

¹³² ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 68/1953, 52–54. f.

illyefalvi kollektív elnöke és a pártszervezet titkárától, Soós Andrástól származik.”¹³³

Ami Marosvásárhely jellegét illeti, a '30-as években Molter Károly által oly szépen jellemzett kispolgári „flekkenváros” nehezen válhatott néhány év leforgása alatt „proletár várossá”. Minden igyekezet ellenére (lásd például a Simó Géza bútorgyár körül épített mítoszt: „Közép-Európa legnagyobb bútorgyára”, ahol ráadásul a munkások zöme magyar) a valóság sokkal prózaibb volt, mint ahogyan a sajtó ezt ábrázolta. Az egyik legsúlyosabb gondnak egyértelműen a lakáshiány bizonyult. Egy 1951-es irat szerint, tehát már a MAT létrehozása előtt is, miközben a város befogadóképessége alig 40 ezer ember volt (a közel 50 ezer lakossal szemben), 72 ezer beköltözési engedély érkezett főleg az 1950-es a rajonálás következtében.¹³⁴ A kollektív emlékezet mégis egyfajta „építő korszakként”, a fejlesztések koraként őrizte Marosvásárhely számára a MAT megalakítását követő időszakot. Ami pedig az elnyomó gépezetet illeti, bár nem rendelkezünk még elegendő információról a városban és a MAT-ban működő szervek aktivitásáról, mégis megfigyelhető, hogy például 1952–1953-ban a tomboló Luca-üggyel kapcsolatos megtorlások sokkal kevésbé sújtották az autonóm tartományt, mint az akkor még magyar többségű¹³⁵ Kolozsvárt. Megítélésem szerint ez elsősorban annak köszönhető, hogy a MAT-ot, mely Moszkva közvetlen nyomására jött létre, egyfajta védett „rezervátumnak” tekintették Bukarestben, ahol jól tudták, hogy egy magyarok elleni megtorlás a nemzetiségek elnyomásának gyanúját keltette volna.

¹³³ ANDJM, CR PCR Mureș, dos. 69/1953, 57. f. (25 mai 1953. Raport de activitate al comitetului raional Tg. Mureș.)

¹³⁴ ANDJM CR PCR Mureș, dos. 42/195, 12. f. (Raportul de activitate a sectorului Gospodărie de Partid pe ultimele luni al anului 1951.)

¹³⁵ Az 1956-os népszámláláson Kolozsvár lakosságának 47,9%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek (74.155 fő). Ezenkívül 4.530 fő, az összlakosság 2,9%-a tartotta magát zsidó nemzetiségűnek. A kolozsvári zsidók döntő többsége magyar anyanyelvű volt. Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. Budapest, KSH Levéltára, 2003. 426.

Munkahipotézisek: kirakat, gettó vagy üvegház?

Miután körbejártuk a Magyar Autonóm Tartomány megalakításának történelmi hátterét és következményeit, érdemes megállni egy pillanatra és feltenni a kérdést: mi is volt ez a tartomány? Hogy a MAT nem volt autonóm de igenis magyar, erről megítélésem szerint meggyőző képet nyújtanak az előbbiekben hivatkozott források. Lépünk most tovább, és térünk át a MAT által betöltött történelmi szerephez.¹³⁶

Magyar kirakat, magyar gettó vagy magyar üvegház jött tehát létre a Székelyföldön 1952-ben?

A kirakat-tézis szerint a MAT nem volt több mint „lényegtelen engedély az elégedetlen magyar kisebbség felé”, ahogyan a bukaresti brit követ fogalmazott a tartomány létrehozása után.¹³⁷ Hasonlóan vélekedtek tekintélyes szakértők, mint például Robert R. King és Schöpflin György az 1970-es években megjelent tanulmányaikban,¹³⁸ és ma is széles körben elfogadott tézis a MAT kizárólagos kirakat-jellege. Az említett szerzők arra utalnak, hogy a totalitárius jellegű kommunista rendszerben elképzelhetetlen bármiféle autonómia, valamint arra, hogy az 1950-es évek Romániájában erősen működtek a hatalom helytartóiban az önkorlátozó reflexek és az öncenzúra, tehát a helyi magyar nemzetiségű kommunista elittől is távol állt bármiféle autonómia-koncepció. Tegyük hozzá, ez a rendhagyó módon kiválasztott elit (kezdve Csupor Lajossal) egyszerűen nem volt arra „beprogramozva”, hogy önállóan gondolkodjon vagy szuverén döntéseket hozzon. Ebben az értelemben a helyi magyar elit az egyre olajozottabban működő romániai hatalmi gépezetnek volt az egyik eleme.

Mindezzel egyet lehet érteni, de a toposzá vált kirakat-tézis nem képes néhány fontos kérdést megválaszolni. Minek tulajdonítható az erdélyi magyar és (ami fontosabb) a román társadalom ellentétes reakciója a MAT létrehozása kapcsán? Ha egyetértünk azzal, hogy egyes szavak, egyes kifejezések – és kétségkívül ilyen az *autonómia* szó, napjainkban is – rendkívül erős szimbolikus és érzelmi jelentőséggel bírnak Erdélyben, nem becsülhetjük le az alkotmányvita során elhangzott „híreszteléseket” és rémhíreket. A tartomány létrehozása a már meglevő etnikai versengés „katalizátorává” vált azáltal, hogy

¹³⁶Csupán elméleti kapaszkodókat, egyfajta szempontrendszer kívánok felállítani az elvégzendő levéltári mélyfúrásokhoz.

¹³⁷Bucharest, 25th July 1952. Creation of an autonomous area for the Magyar minority. Public Record Office, London, Foreign Office 371/Political correspondence. 100794.

¹³⁸Schöpflin György: *Magyarok Romániában*. Párizs, Párizsi Magyar Füzetetek, 1979.; Robert R. King: *Minorities under Communism*. Harvard, Harvard UP, 1973.

külön vitát volt képes tematizálni. Szóljunk továbbá az új határok jellegéről. Összekötő vagy elválasztó határ született 1952-ben? A hivatalos propagandával szemben, mindkét nemzetiség úgy látta, ez a képzeletbeli „határ” egyáltalán nem köt össze. A román lakosság azt érezte, hogy az új határ kiemeli az „idegen” tartományt az ország testéből, és ezúttal egységét is megkérdőjelezi. A helyi magyar lakosság viszont egy újabb „kis magyar világot” látott a Sztálintól ajándékba kapott MAT-ban. A remélt autonómia helyett, egy másik népszerű tézis szerint, a székelyek nem más, mint egy ideiglenes és bármikor felszámolható „magyar gettót” kaptak.¹³⁹

A gettó-tézis támogatói negatívan értékelik tartomány történelmi szerepét: létrehozása *átmenetileg* javította a magyarok pozícióit és nyelvhasználati jogait a döntően magyarlakta Székelyföldön, ugyanakkor a Székelyföld „megtartása” Erdély többi magyarlakta részei és legfontosabb városai (például Kolozsvár) „feladását” jelentette.¹⁴⁰ Tény, hogy az 1950-es években kezdődő iparosítás Erdély városainak etnikai arculatát is megváltoztatta,¹⁴¹ valamint az is, hogy a magyar tan nyelvű oktatási és felsőoktatási intézetek fokozatos megszüntetése a MAT-on kívül már az 1950-es évek második felében elkezdődött.

Egy lényeges elemet viszont érintetlenül hagy ez az értékelés, vagyis a *gettó* kifejezés többértelmű kicsengését. Izraelben ma izgalmas történészviták folynak az *Ancien Régime* idején Európában megépített gettókról, vagyis azokról a falak által körbezárt városrészekről, ahol a zsidó vallású lakosság élt zárt közösségben.¹⁴² A hagyományos értékelés szerint a gettórendszer negatív hatással volt, mivel a zsidók társadalmi életét mereven és diszkriminatív módon szabályozta. De egy újabb felfogás szerint pontosan ez az elzártság jelentette a legbiztosabb védelmet a kontinens minden részében szétszórta élő közösségeknek.

A gettó tehát egy újra és újra ártértékelt (és ártértelmezhető) paradigma. Ha mindezt az erdélyi kontextusba helyezzük, ugyanazzal a kettőséggel kell szembesülnünk. A székelyföldi „magyar gettót” úgy is lehet értelmezni, mint egy olyan szerkezet, amely etnikai zártságának köszönhetően könnyebben ki védte a nemzetállam által folytatott homogenizációs politikát. A magyar lakosság kimondottan igényelte egy olyan „kis magyar világ(ok)nak” a fennmaradását, ahol nem volt szükséges a magas szintű román nyelvtudás, mert

¹³⁹ Ezt hangsúlyozza például Walker Connor: *The national question in Marxist-Leninist theory and strategy*. Princeton, Princeton UP 1984. 340–342.

¹⁴⁰ Vincze, 2003. XXI.

¹⁴¹ Vécsei Károly: *Magyarok és nem-magyarok Romániában. Statisztikai, demográfiai, szociológiai tanulmányok*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.

¹⁴² Raphael Vago Izraelben élő történész személyes közlése. Nagyszeben, 2003. június 25.

a (magyarok által vezetett) helyi közigazgatási szervekkel magyarul lehet érintkezni vagy esetleg „elintézni” az ügyeket.

Végezetül egy olyan munkadefinícióról szólnék, amit eddigi kutatásaim alapján állítottam fel: a MAT mint *üvegház*. Az üvegház az a szerkezet, amelynek köszönhetően alkalmatlan éghajlaton is lehetségessé válik bizonyos növények és gyümölcsfajták termesztése. Tehát nem spontán folyamatról van szó. A MAT kulturális üvegházként jött létre a székely társadalom számára: a virágzó és sokat támogatott színházak, művelődési házak és néptánc csoportok kiemelkedő szerepet játszottak az archaikus – netán folklorizált – székely identitástudat megőrzésében. Ugyanakkor a MAT létrehozása teljesítette egy városnak, Marosvásárhelynek a kulturális-gazdasági központ szerep iránti görcsös vágyát. A MAT üvegháza alatt olyan fejlett, modern kinézetű „nagyvárossá” – az akkori zsargont követve – kezdett átalakulni, mint a példaként emlegetett, évtizedeken át irigyelt Kolozsvár.

Ám az az üvegház, amelyben a MAT, és főleg Marosvásárhely fejlődött, mégis egy másik (román) kulturális közeg szabályai szerint működött. Vegyük például a nyelvkérdést. Nem ritkán találkozni a levéltárakban ilyen vagy ehhez hasonló – a törvény szerint „magyarul” gépelt irattal: „A tartományi pártszervezetnél nem planifikálják a telefon beszélgetéseket, megtörténik az, hogy az éjjeli szolgálatos 3–4-szer hívja fel a rajonokat, mert először organelor conducatoare azután az agrár szekció majd a propaganda szekció különböző telefon értesítések leadásával. [...] Csupor elvtárs felel a szektorul verificare munkájáért. Azonban Csupor elvtárs idáig, csak egyszer vett részt a szekció ülésén.” [sic!]¹⁴³

A MAT által biztosított üvegház egy új habituális szerkezetet közvetített a lakosság felé: ennek legfontosabb eleme nem a kommunista párt hivatalos ideológiája volt, hanem az egalitárius társadalomkép és a népies (magyar) kultúra. Így nevelkedett Romániában az 1950-es években a „kisebbség többsége”: a Sztálin által tervezett üvegházban.

STEFANO BOTTONI

Formation of the Stalinist “Little Hungary” (1952)

This study tries to reconstruct the conditions and consequences of the formation of the Hungarian Autonomous Region (MAT) established in 1952 for the Hun-

¹⁴³ ANDJM, CRPCR Mureş, dos. 44/1952, 161. f. (A szeptember 16–17-i pártaktíva gyűlés.)

garians living in a block in the Székely region, in the heart of Romania, under pressure from the highest Soviet leadership and in the following context: 1) Soviet imperial and Stalinist nationality politics; 2) the keystone of the Transylvanian question, i.e. the Soviet-Romanian attempt to integrate the mainly Hungarian populated Székely Land into the Romanian communist system; 3) the survival strategies of the local society and the search for a role on the part of the new elite in the first decade of communism.

MAT as a *greenhouse*. A greenhouse is a structure where certain plants and fruits can be grown despite an unsuitable climate. Therefore it is not a spontaneous process. MAT became established as a cultural greenhouse for Székely society: flourishing and much supported theatres, community centres and folk-dance groups played an outstanding role in preserving the archaic, perhaps folkloric, Székely identity consciousness. At the same time, the establishment of MAT fulfilled the specific desire of one town, Marosvásárhely, for the role of a cultural and economic centre. In the MAT greenhouse it began shaping into a modern-type ‘large town’, in the jargon of the time, such as exemplary Kolozsvár, which had been envied for decades.

However, the greenhouse, where MAT and especially Marosvásárhely developed, worked according to the rules of another, (Romanian) cultural medium.

The greenhouse provided by MAT mediated a new habitual structure to the population. Its most important component was not the official ideology of the communist party but an egalitarian social image and folk (Hungarian) culture. That was how the “majority of the minority” grew up in Romania, in the greenhouse designed by Stalin in the 1950s.